

UDALOSTI, ĽUDIA, MIESTA ZVOLENSKEJ KOTLINY

KOLESO

MAREC 2025 | 1. ČÍSLO | 2. ROČNÍK

ŠKLÁRSKY ŽIVOT A SLÁVA,

ktoré zrodili
Hriňovú

Unikátny
barokový kaštieľ
v Hronseku

VÝSKUM

ZANIKNUTÉHO KOSTOLA
ZJAVENIA PÁNA

v Ostrej Lúke

ŠTVRTROČNÍK | 4€

EDITORIÁL

Vážení milovníci a milé milovníčky histórií!

Vyrastal som na rozprávkach asi ako každý z nás. Obluboval som najmä animované príbehy rozprávkových hrdinov vysielané v televízii, prípadne premietané v miestnom kine. Píšem o 80. rokoch 20. storočia. Vtedy sa o technologických vymoženostiach dneška, keď sa deti doslova lusknutím prsta rozhodnú pozrieť si nejaký rozprávkový príbeh, ktorý si iba niekoľkými dotykmi prstom na displeji tabletu vyhľadajú, spustia PLAY a sledujú ho odkiaľkoľvek, nedalo ani snívať. Nech už sú digitálne možnosti akékoľvek bezhraničné, flexibilné, rýchle a zdá sa, že nenahraditeľné, stále nemôžu vo všetkom konkurovať knihe. Tá je osvedčeným prostriedkom na získavanie vedomostí, informácií, zábavy, a tiež spoločníkom na oddych vyše 500 rokov. Hoci sa spočiatku zdalo, že len pred pár desaťročiami objavený „online priestor“ vytlačí knihu z trhu, nestalo sa tak. Vďaka bohu! Rozprávkovými víťazstvami dobra nad zlom sa tak stále môžeme sýtiť z ilustrovaných kníh vytlačených na papieri. A ako krásne voňajú od tlačiar-ských farieb...

Zrejme tušíte, že po tomto rozprávko- ladenom úvode bude v prvom tohtoroč- nom čísle KOLESA reč o rozprávkach. Áno, dočítate sa v ňom o Amálii Sirotkovej (1813 - 1892) z Hájnik (mestská časť Sliača), ktorej sedemnášť Zabudnutých rozprávok nedávno vydalo vydavateľstvo Tatran. Ako sa dozvie- te z rozhovoru s literárnou vedkyňou Janou Piroščákovou, záujem o jej rozprávky mal aj sám Pavol Dobšinský.

Spolu s odborníkmi Jánom Beljakom, Petrom Debnárom, Radoslavom Ragačom a Michalom Šimkovicom zjídeme na poz- návací výlet do konca 13. storočia. Pravde- podobne v tom čase bol postavený kostol Zjavenia Pána v Ostrej Lúke, ktorý bol pred-

metom ich výsku- mu v minulom roku.

Historik Tomáš Janura a historička umenia Ľubica Fillová nás zavedú do unikátnej baro- kovej rezidence v Hronseku.

V rámci Zvolenskej stolice šlo o veľkorysý a v tomto regióne ojedinelý koncept kaštieľa z 18. sto- ročia. Stavebníci Juraj (II.) Géczy a jeho manželka Estera Beneová tým zrejme sledovali zámer, aby istým spôsobom vyjadrili kontinuitu so zaniknutým starším renesanč- ným kaštieľom.

Publicistka Zuzana Vrtová nám priblíži dejiny sklárstva v Hriňovej. Pre Hriňovú, ako aj blízke okolie, malo sklárstvo veľký hospo- dársky i spoločenský význam.

S biografom renesančného básnika Va- lentína Balašu Jánom Feketem-Apolkinom zmapujeme jeho rané roky, ktoré prežil vo svojom rodisku vo Zvolene. Roku 1994 mu bola na Zvolenskom zámku odhalená pamä- tná tabuľa.

Ctené čitateľky, milí čitatelia!

Marcové KOLESO toho ponúka oveľa viac, stačí sa len začítať do jeho (doslova) voňavých stránok.

...a, skoro by som zabudol, rád sa pode- lím o výrok, v ktorom sa ukrýva jedno z poslání dávnych a z generácie na generáciu tradovaných rozprávok. Kdesi som čítal, že: Rozprávky našich predkov nevznikali preto, aby uspali deti, ale aby zobudili dospelých.

 Michal Várošík, šéfredaktor

KOLESO PODPORUJE MESTO

Hriňová

pravé miesto pre život KOLE/O • 3

Midland Adventure, s.r.o.

Objavujeme nepoznané

www.midlandadventure.eu

03

EDITORIÁL

Mgr. Michal Várošík, šéfredaktor

04

OBSAH

06

ODHALENÉ TAJOMSTVÁ

Výskum zaniknutého kostola
Zjavenia Pána v Ostrej Lúke

PhDr. Ján Beljak, PhD., archeológ, historik

Mgr. Peter Debnár, archeológ

PhDr. Radoslav Ragač, PhD., historik, archivár

Mgr. Michal Šimkovic, stavebný historik

10

Z raného života renesančného básnika
Valentína Balašu vo Zvolene

PaedDr. Ján Fekete-Apolkin, biograf Valentína Balašu

14

Unikátny barokový kaštieľ v Hronseku

Mgr. Tomáš Janura, PhD., historik

Mgr. Ľubica Fillová, historička umenia

22

Sklársky život a sláva, ktoré zrodili Hriňovú

CSILic. Zuzana Vrťová, publicistka

30

Poháňaný láskou k životu

PaedDr. Renata Babicová, historička

34

ROZHOVOR

Veľký regionálny poklad zahalený rúskom
tajuplnosti

PaedDr. Marcel Páleš, publicista

42

Uhorsko a banskobystričský futbalový
pravek: Čaro nepoznaného

Mgr. Ján Beňuška, publicista

50

NAPÍSALI PRED 95 ROKMI

Sto rokov Kocúrкова. Naše Divadlo.
Ročník III. 26. máj 1930.

52

DEJINÁRIUM

Okrúhle výročia marec – máj 2025

Mgr. Michal Várošík, publicista

54

Národná kultúrna pamiatka Kalište
v zbierke Stredoslovenského múzea

Mgr. Vladimíra Luptáková, historička

MYSLI NA BUDÚCNOSŤ A UŽÍVAJ PRÍTOMNOSŤ

www.tuzvo.sk

TECHNICKÁ UNIVERZITA VO ZVOLENE

ŠTUDUJ TUZVO

Vydavateľ: Spod Skleného zámku, o. z., Sielnica 12, 962 31, IČO: 55 969 283

Šéfredaktor: Mgr. Michal Várošík (varosikm@gmail.com)

Redakčná rada: Mgr. Michal Várošík, PaedDr. Marcel Páleš, Mgr. Ľubica Miľanová, CSILic. Zuzana Vrťová

Grafický návrh: Beáta Balgová

Grafické spracovanie: Nina Várošíková

Tlač: Alfa print, s. r. o.

Registračné číslo: ISSN 2989-3968 (online), ISSN 2989-3933 (tlačené vydanie)

Obálka: Barokový hronsecký kaštieľ (Foto: Štefan Kordoš)

ODHALENÉ TAJOMSTVÁ

Ján Beljak, archeológ, historik
Peter Debnár, archeológ
Radoslav Ragač, historik, archivár
Michal Šimkovic, stavebný historik

Výskum zaniknutého kostola **ZJAVENIA PÁNA**

v Ostrej Lúke

V roku 2024 sa v dvoch etapách uskutočnil archeologický výskum a následná obnova zaniknutého kostola Zjavenia Pána v areáli cintorína v obci Ostrá Lúka. Sondážna etapa sa realizovala vo forme rezov v mesiaci marec. Táto predstihová etapa nám naznačila stavebný vývoj kostola a mieru jeho zachovanosti. Podkladom pre umiestnenie sond bol aj geofyzikálny výskum z roku 2011 realizovaný Michalom Chebenom, ktorý naznačil základnú pôdorysnú dispozíciu kostola. Vo výskume sme pokračovali plošnou formou v auguste 2024. Počas tejto etapy sme kostol kompletne odkryli.

Pod kostolom sa nachádzala krypta

Archeologický výskum realizoval Archeologický ústav SAV v spolupráci s Katedrou archeológie stredoveku ELTE v Budapešti, Katedrou archeológie UKF v Nitre a obcou Ostrá Lúka, pod vedením Petra Debnára, Jána Beljaka, Maxima Mordovina a Alberta Loydla v rámci letnej školy archeológie podporenej Banskobystrickým samosprávnym krajom. Stavebnohistorický výskum odkrytej architektúry realizoval Michal Šimkovic a archívny výskum Radoslav Ragač. Financoval ho súčasný majiteľ kaštiela Ostrolúckych pán Róbert Dičér.

Plošný archeologický výskum bol realizovaný sektorovou metódou s ponechanými kontrolnými blokmi a kompletne odkryl pôdorys kostola s obdĺžnikovou loďou a pravouhlým presbytériom, ku ktorému bola sekundárne pristavaná sakristia. Jeho celkový rozmer je 17 x 7,3 – 8,7 m. Hrúbka muriva lode, presbytéria a sakristie je 0,9 m. Do kostola bol

zachovaný vstup zo západnej strany so šírkou 1,7 (samotný vstup 0,9) m a aj s deštruovanými osteniami portálu. V severnej stene lode sa nachádza ďalší sekundárne zamurovaný vstup so šírkou 1,5 m a v južnej stene je identifikovateľný ďalší vstup taktiež zamurovaný so šírkou 1,5 m. Vstup do sakristie z presbytéria má šírku 0,95 m. Pod východnou štvrtinou lode sa nachádza zachovaná krypta s kvalitnou valenou

klenbou a schodiskom z južnej strany. Celkový pôdorys krypty je 2,7 x 2,9 m a výška 1,65 m. V poslednej etape kostola bola v lodi umiestnená podlaha z tehál. V sakristii a v presbytériu sa nachádzala liata maltová podlaha. Zrejme zo statických dôvodov bola prestavaná západná časť lode kostola a k jej vonkajšej južnej stene bol primurovaný oporný pilier. V závere výskumu sa nám podarilo v interiéri presbytéria identifikovať apsidu pochádzajúcu zo staršej etapy kostola alebo jeho predchodcu.

Kostol postavili pravdepodobne na konci 13. storočia

Na základe aktuálnych zistení archeologického výskumu predpokladáme, že odkrytý kostol vznikol v poslednej štvrtine 13. storočia. Sonda v priestore svätyne zistila zvyšky staršieho muriva, ktoré je zrejme pozostatkom apsidy staršieho kostola. Jeho vznik je možné predbežne datovať do záveru

12. alebo na začiatok 13. storočia. Pravdepodobne v 14. storočí bola zo severnej strany k presbytériu pristavaná murovaná a zrejme zaklenutá sakristia. Rovnako ešte v stredoveku bola vybudovaná krypta pod východnou časťou lode. V období raného novoveku bol postavený aj ohradný múr, ktorý kostol a cintorín obkolesoval na ploche cca 0,1 ha. Mal hrúbku 0,9 m a skúmali sme jeho východnú, južnú a západnú líniu štyrmi archeologickými sondami. Zaujímavým nálezom je náhrobná platňa objavená pri vonkajšom juhozápadnom nároží kostola a spodná časť stĺpika okna, ktorá bola zachytená v sekundárnej polohe pri vstupe do krypty.

Zaniknutý kostol Zjavenia Pána sa prvýkrát spomína v súpise pápežských desiatkov z roku 1332-1337. Okrem prebádania ranogotickkej sakrálnej stavby výskum priniesol indície o existencii omnoho staršej románskej sakrálnej stavby. Je možné, že pôvodnými stavebníkmi pomerne prekvapivo neboli Ostrolúcki, ale vznikol už v období, keď bola dnešná Ostrá Lúka súčasťou kráľovského panstva so sídlom na dnešnom Pustom hrade. Počas reformácie prešiel do rúk protestantov a po roku 1681

Pôdorys kostola s vyznačením
stavebných fáz (Autori: Peter Debnár,
Michal Šimkovic)

Západná časť lode kostola so vstupom
(Foto: Peter Debnár)

Schodisko do krypty kostola
(Foto: Peter Debnár)

Zaniknutý kostol sa stal novou atraktívnou lokalitou pre turistov

Zaniknutý kostol Zjavenia Pána je po doskúmaní a pamiatkovej prezentácii ďalším atraktívnym miestom na turistických trasách, ktoré Ostrou Lúkou prechádzajú, vrátane známej Barborskej cesty, ktorá pokračuje na hrad Peťuša a Pustý hrad vo Zvolene, s odbočkou aj na hradisko Gunda. V prípade tohto výskumu sa tešíme z unikátnej spolupráce miestnej a regionálnej samosprávy s univerzitným a akademickým prostredím, ktorú podporil súkromný podnikateľ, ktorý zabezpečil aj promptnú rekonštrukciu objektu pre širokú verejnosť. 📍

bol uznaný za takzvaný artikulárny kostol pre evanjelikov zo širokého okolia. Počas povstania Františka II. Rákociho v roku 1709 bol kostolík spolu s kryptou rodiny Ostrolúckych, ktorí boli jeho patrónmi, vyplienený. V roku 1742 bol v blízkosti kaštieľa vystavaný nový artikulárny kostol a pôvodný stredoveký začal postupne chátrať. Následne v roku 1745 zorela drevená fara a nevyužitý kostol postupne zanikol.

Podľa historických dokumentov z Prímaského archívu v Ostrihome bol po roku 1709 kostol filiou zvolenskej rímskokatolíckej farnosti. Podľa kanonickej vizitácie bol kostol ešte v prvej tretine 18. storočia plne funkčný. Podľa vizitácie z roku 1713 mal plochý drevený strop (trámový) v lodi a zaklenuté sanktuárium (svätyňu) a zrejme aj sakristiu. V interiéri sa mala podľa opisu nachádzať murovaná (kamenná) kazateľnica, tri drevené maľované empory (chóry), lavice a jeden oltár Sv. Trojice. Interiér bol zjavne upravovaný v ranom novoveku, keď

kostol využívali evanjelici. V blízkosti kostola sa nachádzala katolíkom patriaca drevená zvonica s tromi zvonmi, farská budova, škola.

Dokladajú to aj archeologické nálezy z aktuálneho archeologického výskumu, ktorý reprezentujú napr.: fragmenty tabuľového skla, keramika pochádzajúca predovšetkým z 18. storočia, kovania truhiel, železné klnice, strieborné spínadlo odevu a ľudské a zvieracie kosti.

Interiér krypty pod kostolom
(Foto: Peter Debnár)

Valentín Balaša (wikimedia.org)

Valentín Balaša je v Maďarsku považovaný za jednu z významných osobností stredovekého Uhorska. Oceňujú ho najmä zakladatelia modernej lyrickej poézie a považujú ho za priekopníka maďarskej erotickej poézie. Hoci väčšinu života prežil na území Slovenska (Liptovský Hrádok, Hybe, Zvolen, Modrý Kameň, Nové Zámky, Dobrá Niva...) s kratšími pobytmi v Poľsku, Nemecku a Maďarsku (Eger), jeho meno a priezvisko pomadžarčili na Balassi Bálint. Zapísaný je aj v slovenských dejinách ako vplyvný bojovník proti Turkom (spolu so starým otcom Františkom, otcom Jánom a mladším bratom Františkom).

Balaša je rodákom zo Zvolena

Valentín Balaša sa narodil 20. októbra 1554 okolo deviatej hodiny ráno. V posledných troch desaťročiach sa miesto jeho narodenia uvádza Zvolen. Dovtedy, vrátane prvého vydania Ottovho náučného slovníka (1888 – 1909) či encyklopedického časopisu Pyramída (1971 – 1990), sa za miesto Balašovho narodenia označoval Modrý Kameň. Spomenutý dátum narodenia uvádza aj tzv. balašovská biblia, depónovaná v knižnici hlavnej katedrály v Ostrihome.

Súkromný kňaz a vychovávateľ v rodine Balašovcov Mikuláš Dévay sa svojou kronikou života V. Balašu (Kronika diakona Miklósa Dévaya o búrlivom živote pána Bálinta Balassiho z Veľkej Gyarmathy, o jeho hrdinských činoch a hrdinskej smrti) pasoval za jeho najhodnovernejšieho životopisca. Dôsledné preštudovanie zápisov M. Dévaya naznačuje, že ako kronikár nebol presný, kde-tu sa dopustil faktografických chýb a veľa zápisov je ovplyvnených subjektívnymi spomienkami členov balašovskej rodiny. V Modrom Kameni sa dlho tradovalo,

že V. Balaša sa narodil práve na tomto mieste, kde mala rodina vtedy svoje sídlo. Nech sa už veci majú akokoľvek, je isté, že život vo Zvolene podľa známej psychologickéj premisy, že „všetko, čo je v človeku dobré (prenesene aj zlé), je predznačené v detstve“, v rozhodujúcej miere prispel k tomu, čo básnik a protiturecký bojovník Valentín prežíval v ďalšom období života.

O prvých okamihoch života Valentína M. Dévay napísal: „...na svet prichádzal s veľkým krikom a plačom“ a „...lekár mu veštil búrlivý život“, „...a jeho predvídavosť sa splnila“. Kňaz, vychovávateľ, pisár a prokurista Balašovcov sa nemýlil. Je isté, že malý Valentín žil vo Zvolene od konca roku 1554, keď sa jeho otec osvedčil ako cisárom nominovaný následník nemeckých hlavných županov a kapitánov vo Zvolene, čím pripravil pôdu na presťahovanie rodiny, žijúcej v Modrom Kameni.

Bezstarostné detstvo

Zmienku o inak bezstarostnom živote chlapca Valentína potvrdzuje M. Dévay: „...na turecký spôsob jazdil na malom koníku z kopca dolu, pričom sa oháňal šablou, alebo strieľal z luku na turecké hlavy vyformovaných janičiarov, vykresané z dreva či z olova. Otec ešte aj od seba lepšieho kapitána chcel vychovať..., otec ho brával na poľovačky, ...pri love divých sviň a medvedov sa musel učiť pozorovať okolie, ...obchádzať, uhýbať, rezať, pichať, ...a najmä ničoho sa nebať. Chlapec, ktorý sa pripravuje na vojnu, si musí zvyknúť na nebezpečenstvo a s ním súvisiaci strach.“

Za čias pôsobenia Valentínovho učiteľa Petra Bornemisu na balašovskom dvore vo Zvolene, strávil malý Valentín isté obdobie aj vo Vysokých Tatrách, kde lovil orly, kamzíky a inú zver.

Z raného života...

...renesančného básnika Valentína Balašu vo Zvolene

Ján Fekete-Apolkin, biograf Valentína Balašu

Hoci M. Dévay hovorí o Valentínovej spurnosti, zaťatosti, tvrdohlavosti a zúrivosti, upozornil aj na jeho nehu a láskavosť. Z poľovačiek si často do zámku doniesol mladé alebo zranené zvieratká, hrával sa s nimi a liečil ich. Keď zvieratko uhynulo, pochoval ho a pritom žalostne plakal. V básnikovom detstve zohrali dôležitú úlohu dlhé zimné večery a šťastie aj Vianoce. Vtedy v knižnici okolo kozubu sedela celá rodina. „Pán Valentín,“ ako píše Dévay, „vtedy počúval každé otcovo slovo, lebo pán barón bol taký múdry človek, a tak veľa poznal zo svetovej histórie, že ani historici ju nepoznali. A sedem jazykov ovládal... Najradšej hovoril o svojej mladosti, keď sa po boku cisára bil pod talianskymi hradbami... Veľa hovoril o Taliansku, o доброте a chudobe, dobrom živote a krásnom štáte.“ Ale rozprával aj o násilných Mediciovcoch, Sforzovcoch, Borgiovcoch a prefíkaných a lstivých Machiavelliovcoch. Z uhorskej histórie spomínal dvojfarebného a strašného Jána Zápoľského, zlého biskupa Grittina, zbojníkov Bašu, Morera, Šeredru, ktorí náš štát jeden za druhým zbíjajú, predávajú.

Valentínovo nadšenie pre poéziu

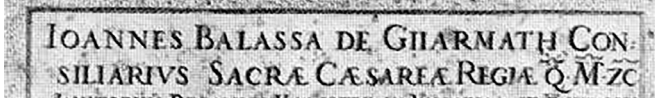
Mladý Valentín krátko študoval v Norimbergu. Mal tam zotrvať tri roky, no pre nezaujím o učenie a ignoranciu nemeckého učiteľa, ktorý mu nepadol do oka a ustavične mu robil napriek, ho otec po roku zavolať domov.

Počas dlhých zimných dní, keď sa obyvatelia hradov zväčša zdržiavali v ich útrobach, Valentín sa častejšie stretával so služobníctvom a ich deťmi. Keďže sa stretával nielen vo Zvolene, ale aj v Divíne a Modrom Kameni s predstaviteľmi nižšej šľachty a s vojenskými dôstojníkmi, začal sa pred nimi „producovať“ a zaliečať svojimi prvými poetickými opusmi. Prispôbil ich povahe obecnosti – mali dráždivý až lascívny nádych. Tí sa veršujúcemu

mladému barónovi za príjemné rozveselenie odvdáčovali lacnými prsteňmi. Valentínovi sa jedno i druhé nepochybne páčilo. V roku 1564, pravdepodobne už na jar, sa jeho otcovi Jánovi Balašovi podarilo získať za rodinného kazateľa Petra Bornemisu, vtedy jedného z najvzdelanejších obyvateľov Uhorska. Keď časom zistil, aká osobnosť prišla do jeho zvolenského

Ján Balaša, kapitán stredoslovenských banských miest, zvolenský a hontiansky župan a Valentínov otec (wikimedia.org)

Detstvo prežil Valentín Balaša v svojom rodisku vo Zvolene. Na obrázku veduta Zvolena na Willenbergerovej rytine z roku 1599 (Zdroj: Fond Lesníckeho a drevárskeho múzea)

sídla, poveril ju výchovou Valentína. Hoci bol Bornemisa všestranne, temer polyhistoricky vzdelaný, pri výchove a výučbe Valentína sa sústredil na tri humanistické výdobytky renesancie: vieru, poéziu a vlastenectvo. Keď objavil, že jeho žiak má talent na písanie básní, zvýšenú pozornosť venoval učivám ako Poetical, Aesthetical a Prosodie. V celom Uhorsku bola vari iba hŕstka detí, ktoré sa učili o Dantem, Boccaciov alebo Petrarcovi. So žiakom sa trápil aj vyučovaním hry na gitare. Bornemisa však najväčšiu pozornosť venoval výučbe maďarčiny. Práve táto skutočnosť rozhodla o tom, že V. Balaša sa stal nie slovenským, ale maďarským básnikom.

Pamätná tabuľa odhalená Valentínovi Balašovi na Zvolenskom zámku v roku 1994 (wikimedia.org)

ku z bratislavského väzenia, kam sa dostal za falošné obvinenie zo sprisahania proti cisárovi. Z prameňa A Magyar irodalom története..., Bibliotheca, (Budapest 1957) vieme, že táto „nečakaná udalosť vniesla do Valentínovho bezstarostného života ranu, ktorá ho prenasledovala po celý život“.

UNIKÁTNY BAROKOVÝ KAŠTIEĽ

Tomáš Janura, HÚ SAV, v. v. i.
Ľubica Fillová, historička umenia

V HRONSEKU

V rámci Zvolenskej stolice šlo o veľkorysý a v tomto regióne ojedinelý koncept barokovej rezidencie. Pri projektovaní tejto budovy sa vychádzalo ešte z renesančnej architektúry, pretože sa na nárožiach uplatnili štyri bašty, ktoré však už vôbec nemali obranný charakter. Chýbali totiž na nich akékoľvek fortifikačné prvky. Stavebníci Juraj (II.) Géczy (*1732 †1784) a jeho manželka Estera Beneová (*1745) tým zrejme sledovali zámer, aby istým spôsobom vyjadrili kontinuitu so zaniknutým starším renesančným kaštieľom.

Objekt kaštieľa a príľahlý parčík sú pôsobivé aj
za sychravého počasia (Foto: Michal Várošík)

Juraj (II.) Géczy financoval výstavbu kaštieľa z výnosu svojich majetkov

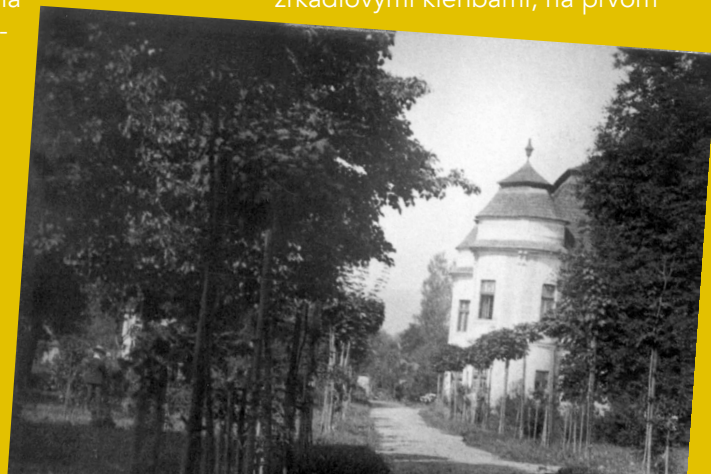
Súčasnému barokovému kaštieľu predchádzala existencia staršieho renesančného „horného kaštieľa.“ Z priebehu 18. storočia sa však nezachovali bližšie písomné zmienky, ktoré by doložili, čo sa stalo s renesančným „horným kaštieľom“ a z akého dôvodu vznikla baroková novostavba. Pravdepodobne v areáli staršej rezidencie nechal vybudovať moderný kaštieľ Juraj (II.) Géczy (*1732 †1784) spolu s manželkou Esterou Beneovou (*1745). Juraj (II.) v rokoch 1775 – 1782 zastával pozíciu slúžneho dolného okresu Zvolenskej stolice, čo však neumožňovalo získať potrebné finančné prostriedky na realizáciu umelecky vyspelého kaštieľa. Príjmy na výstavbu použil z výnosu svojich majetkov, ktoré sa rozkladali na území Hontianskej, Novohradskej, Nitrianskej, Peštianskej, Turčianskej a Zvolenskej stolice v devätnástich lokalitách. Celková výmera Jurajovej urbárskej pôdy predstavovala 1 340 katastrálnych jutár, čo v prepočte na súčasné miery predstavovalo približne 77 098 árov, a pod Jurajovu právomoc spadalo 173 poddanských rodín.

Barokový kaštieľ už nemal fortifikačnú funkciu

Kaštieľ bol postavený na rovnej parcele na východnej strane od hlavnej komunikačnej osi, prechádzajúcej cez obec severojužným smerom paralelne s tokom rieky Hron,

v susedstve južne situovaného goticko-renesančného kaštieľa. V období vzniku juhozápadne od rezidencie stál artikulárny drevený kostol z roku 1726. Šľachtické sídlo koncipovali ako konštrukčný trojtrakt s bočným dvojpriestorovým západným a východným traktom, na nárožniach s baštami kruhového pôdorysu, pričom severný priestor západného traktu má ďalšie delenie na dve menšie miestnosti. Centrálny priestor na prvom nadzemnom podlaží tvorila vstupná sieň sprístupnená z parku a z nej sa severným smerom prechádzalo na trojramenné pravotočivé schodisko na druhé nadzemné podlažie a do komory. V bočných traktach sa nachádzali kuchyne s izbami, na hornom podlaží len izby.

Typologicky kaštieľ nadviazal na starší vzor fortifikačného charakteru s trojtraktovou dispozíciou a nárožnými baštami, avšak bez uplatnenia bezpečnostných prvkov (strielne, padací most). Priestory boli zaklenuté korýtkovými zrkadlovými klenbami, na prvom

Jedni z najstarších zachovaných fotografií kaštieľa a k nemu vedúcej aleje (Zdroj: OcÚ Hronsek)

nadzemnom podlaží s lunetami po obvodu klenieb a zrkadlá klenieb zdobili štukové rámy. Chodby mali pruské klenby, niektoré so zrkadlami. V neskorobarokovom výraze poňali aj interiérové sály s jedno-, ale hlavne dvojkrídlovými kazetovanými dverami s motívmi vyrezávaného rokaju (teda ozdobného prvku vychádzajúceho z tvaru lastúry) po

Grafické a farebné značenie výkresu slohovej analýzy 2. nadzemného podlažia (Autor: Ľubica Fillová)

obvode kaziet, neskorobarokovými kovankami a krabicovými zámkami, ktoré sa zachovali na druhom nadzemnom podlaží takmer v celom rozsahu. Komínové prieduchy v podkroví ústili do masívneho sopúcha. Kaštieľ zastrešili mansardovou strechou krytou dreveným šindľom.

Základné tektonické členenie fasád lizénami (teda zvislými plochými pásmi) dopĺňala štuková rokoková výzdoba. Stredná os so vstupom na južnej fasáde bola zdôraznená tympanónom, pričom jeho plochu vyplnil erb majiteľov Juraja (II.) Géczyho a manželky Estery Beneovej s nápisovými páskami GEORGIUS GECZY DE GARAMSZEG a ESTHERA BENE DE NANDOR (teda v slovenskom preklade Juraj Geczy z Hronseku a Estera Bene z Nándoru). Zatiaľ nie je možné jednoznačne tvrdiť, či zaniknuté vročenie v hornej časti tympanónu (teda trojuholníkového štítu) ANNO 1776 (teda v slovenskom preklade v roku 1776), doložené na historickej fotke zo začiatku 20. storočia, bolo pôvodné, alebo len doplnené sekundárne. Súčasť areálu tvoril park a v predpolí kaštieľa na západnej strane areálu sa nachádzala fontána a v severovýchodnej časti skupina stromov.

Farebné a grafické značenie výkresov slohovej analýzy

- I. stavebná etapa – NESKOBAROKOVÁ posledná 1/3 18. storočia
- II. stavebná etapa – stavebné úpravy 19. storočia
- III. stavebná etapa – začiatok 20. storočia okolo roku 1920
- IV. stavebná etapa – generálna oprava objektu 80. roky 20. storočia
- V. stavebná etapa – stavebné úpravy 1995-2008
- slohové zaradenie klenieb
- slohové zaradenie podláh

Niekedy po roku 1848 Géczyovci kaštieľ predali

Po smrti Juraja (II.) Géczyho dočasne prevzala starostlivosť o majetky vdova Estera Beneová a neskôr ich prenechala svojmu synovi Štefanovi (IV.) Géczymu (*1775 †1842), ktorý patril k jedným z najvyššie postavených

členov rodu vôbec. Pri rýchlom kariernom vzostupe Štefanovi (IV.) pomohla svadba s Karolínou Baloghovou, jedinou dcérou tajného kráľovského radcu, príseďiaceho Sedmipanskej tabule (teda najvyššieho uhorského centrálného súdu) a zvolenského župana v rokoch 1802 – 1818 Petra Balogha z Ócse. Štefan (IV.) najprv začínal v Uhorskej kráľovskej miestodržiteľskej rade (teda akosi najvyššom výkonnom uhorskom orgáne) v rokoch 1805 – 1813 ako sekretár a neskôr v rokoch 1813 – 1816 bol vo funkcii miestodržiteľského radcu za strednú šľachtu. Z rady prešiel do najvyššieho uhorského dvorského úradu – Uhorskej dvorskej kancelárie (teda akéhosi uhorského vládneho orgánu), kde v roku 1831 zastával pozíciu dvorského radcu a referenta. V tom istom roku bol i administrátor funkcie župana Ugočskej stolice. V roku 1832 Štefana (IV.) vymenovali za hlavného župana Zvolenskej stolice, ktorým ostal až do svojej smrti.

Kaštieľ niekedy po roku 1848 asi predal syn Štefana (IV.) Géczyho Peter Géczy (*1801 †1882) grófovi Ludwigovi Vasquez-Pinas von Löwenthal (*1811). Grófsky rod pochádzal zo Španielska a do Habsburskej monarchie sa časť jeho členov dostala v 18. storočí ako príslušníci armády. Ludwig pôsobil tiež v armáde, kde získal hodnosť nadporučíka. Ludwigov brat gróf Karl Vasquez-Pinas von Löwenthal sa preslávil ako kartograf miest prvej polovice 19. storočia.

Koncom 60. rokov 19. storočia sa novým držiteľom kaštieľa stal Ján Hamacsek. Ten rovnako ako aj Ludwig Vasquez-Pinas vlastnili aj druhý starší goticko-renesančný kaštieľ v dedine. Za svoje sídlo si obaja spomenutí majitelia z pochopiteľných dôvodov vyššieho štandardu bývania zvolili novší barokový kaštieľ a zo starého kaštieľa vytvorili centrum hospodárskej správy a obydlie zamestnancov panstva.

Podľa niektorých zachovaných detailov alebo prvkov doložených na historických foto-

grafiách, Jánovi Hamacsekovi možno pripísať stavebné úpravy kaštieľa, ktoré sa realizovali v poslednej tretine 19. storočia. Nezasiahli do zachovanej dispozície a sústredili sa na výmenu opotrebovaných prvkov. V interiéri do vstupov do nárožných bášť osadili vysoké segmentovo (teda poloblúkovito) ukončené dvojkrídlové dvere s kanelovanou (teda vertikálne žliabkovanou) krycou lištou, ukončenou hlavicou. Okenné výplne nahradili dvojitémi trojkrídlovými skriňového typu, nad horným pevným priečnikom so sklápacími krídlami, ozdobenými vyrezávanými krycími lištami spodných krídiel a vyrezávanou rímsou na priečniku.

Začiatkom 20. storočia oba kaštiele odkúpil šľachtic Aladár Déchy (*1876), ktorý pôsobil do rozpadu monarchie na pozícii kráľovského verejného notára v Kremnici a v rokoch 1911 – 1918 bol mestským poslancom Kremnice. Aladár dal začiatkom roku 1913 vypracovať rozpočet a plány na úpravy oboch kaštieľov v Hronseku. Architektonické návrhy vypracoval 1. mája 1913 kremnický penzionovaný mestský inžinier a architekt Jozef Gerstner. Pre areál barokového kaštieľa vznikli aj projekty na po-

stavenie skleníka, pracovne a ľadovne. Skice na vytvorenie vodovodného potrubia pre skleník,

fontánu, pracovňu a ľadovňu zhotovil 26. mája 1913 trenčiansky mediarsky a odkvapový majster Fridrich Fussgänger.

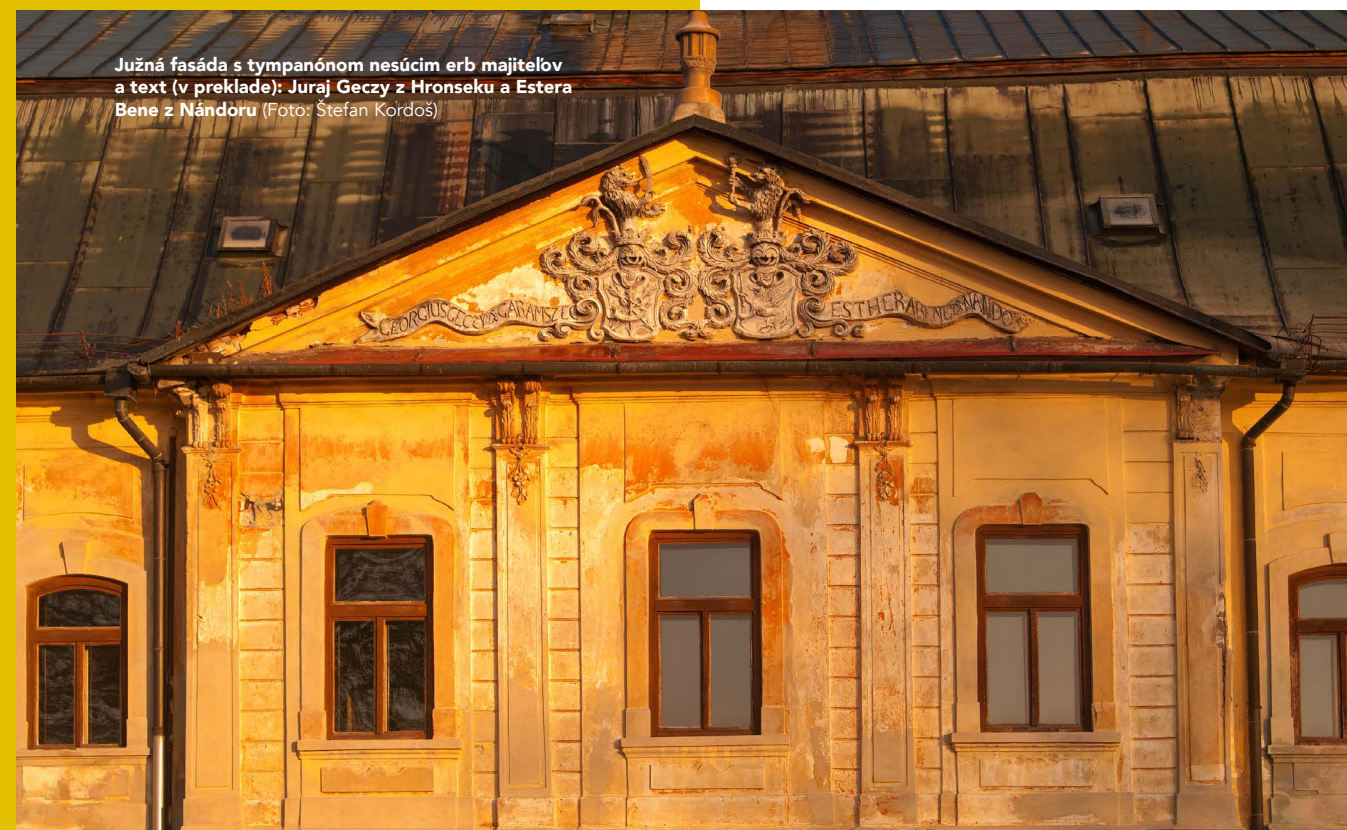
Podľa vypracovaných projektov Aladár Déchy realizoval čiastočné zmeny kaštieľa a areálu. Zo stavebných úprav z obdobia po roku 1913 sa zachovali vstupné dvere z exteriéru do siene a terazzo podlahy v sieni a na medzipodestách schodiska. Staršie okenné výplne na druhom nadzemnom podlaží nahradili novými trojkrídlovými s hornými sklopnými krídlami. V podkrovi kaštieľa vybudovali betónovú nádrž resp. vodojem, ktorý vodou zásoboval nielen kuchyne a novovybudované hygienické priestory v kaštieli, ale aj letnú kuchyňu v severovýchodnom rohu záhrady, nový skleník a taktiež fontánu pri vstupe do kaštieľa.

Kaštieľ slúžil v 20. storočí ako ľudová škola, materská škola i slepačia farma

V roku 1932 obec kúpila neskorobaro-kový kaštieľ, kam premiestnili školu, ktorá dovtedy pôsobila v rodinnom dome Kollárovcov pri evanjelickom kostole augsburského vyznania, kde sa v jednej miestnosti

Pohľad z východnej strany (Foto: Štefan Kordoš)

Južná fasáda s tympanónom nesúcim erb majiteľov a text (v preklade): Juraj Géczy z Hronseku a Estera Bene z Nándoru (Foto: Štefan Kordoš)

Z interiéru 2. nadzemného podlažia
(Foto: Michal Várošík)

niektoré priestory a vo vstupnej sieni osadili deliacu stenu. V južnom trakte vytvorili kuchyňu s potrebným technickým zázemím a v podscho-diskových priestoroch nové hygienické miest-nosti. Dvere na prvom nadzemnom podlaží vymenili za typizované s ocelovými zárubňa-mi. Krytinu z azbestovocementových šablón nahradili krytinou z pásov falcovaného mede-ného plechu. Poslednými zásahmi bola lokálna oprava strechy, repasovanie poškodených drevených prvkov neskorobarokového krovu, jeho stuženie a výmena pôvodných stupníc schodiska na horné podlažie. V roku 1980 síce Okresná pamiatková správa v Banskej Bystrici objednala reštaurovanie tympanónov s erbmi na Ústredí umeleckých remesiel v Bratislave, ale z kapacitných dôvodov sa neuskutočnilo.

V polovici 70. rokov 20. storočia na území parku dočasne umiestnili slepačiu farmu ta-mojšieho JRD. Na východnej strane areálu v 80. rokoch minulého storočia vystavali bu-dovu Obecného úradu. Hospodárske budovy na južnej strane boli od 19. storočia postupne adaptované na byty so zmenenými vstupmi z južnej strany. V súčasnosti sa kaštieľ nevyužíva a vlastníci obec Hronsek plánuje jeho obnovu. Zredukovaná plocha pôvodného areálu je na západnej strane vymedzená neskorobarokovým kamenným plotom s bránou a na severnej strane kamenným múrom s pozostatkami letnej ku-chyne adaptovanej na garáž. Z parkovej úpravy areálu sa zachovala len obruba fontány a soli-térne dreviny – dub letný južne od kaštieľa, na východnej strane vyše 200-ročná lipa malolistá a obojstranná aleja z guľových javorov. Pešie komunikácie v parku medzičasom zanikli. ●

v roku 1922 tiesnilo až 66 detí. Finančné pro-striedky na opravu kaštieľa vo výške 50.000,- Kčs zabezpečil Pavol Pagáč s prísaž-ným Garajom priamo u ministra Ivana Dérera v Prahe. Škola mala nedostatok financií aj v nasledujúcich rokoch, na čo poukazujú zápis-nice z Obvodného notariátu v Badíne. Po druhej svetovej vojne v roku 1953 v objekte zriadili materskú škôlku, fungujúcu až do jej zrušenia v roku 2008.

V polovici 70. rokov minulého storočia realizovali čiastočnú rekonštrukciu rezidencie a opravili sa exteriérové omietky. V roku 1978 Pamiatkostav, n. p. Žilina vypracoval zameranie starého stavu kaštieľa. Na základe objednávky ONV zn. Kult./1970 bola vypracovaná projektová dokumen-tácia obnovy neskorobarokového kaštieľa v Hronseku. Obsahovala výkresy fasád a výrobné výkresy okien. Následne sa uskutočnili stavebné práce. Z okenných otvorov nárožných bášť odstránili zámu-rovky a okenné výplne. Nové okná navrh-li podľa zachovaných okenných výplní z konca 19. storočia na prvom nadzem-nom podlaží a z obdobia po roku 1913 na druhom nadzemnom podlaží. Na prvom nadzemnom podlaží predelili

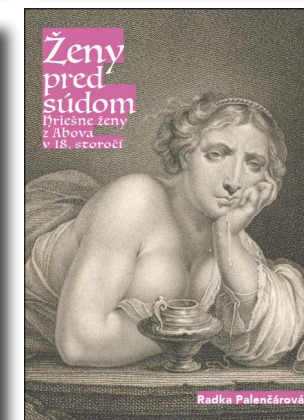
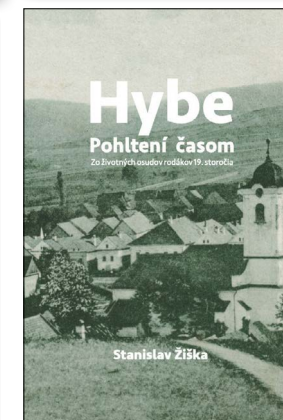
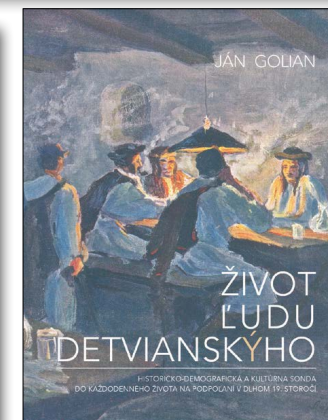
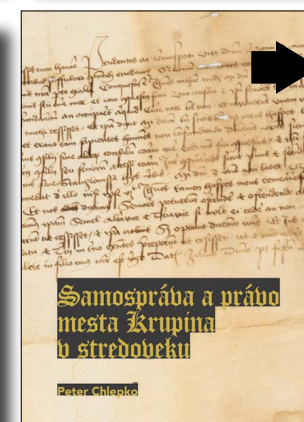
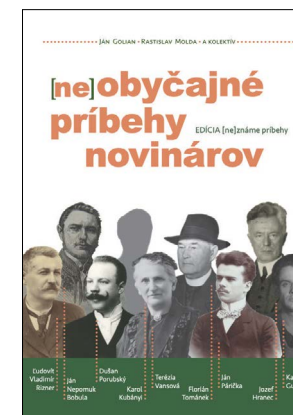
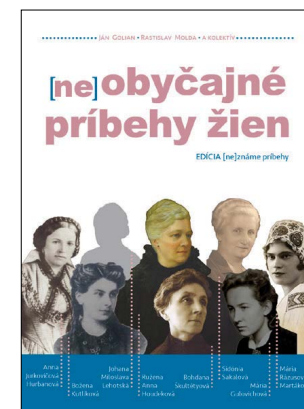
Z interiéru 2. nadzemného podlažia
(Foto: Michal Várošík)

Society for Human Studies malé vydavateľstvo prinášajúce VEĽKÉ knihy

Naše tituly sa venujú sociálnym dejinám
zameraných na človeka a jeho osudy.
Nájdete v každom dobrom knihkupectve.

www.s4hs.sk
facebook.com/s4hs.sk
instagram.com/s4hs.sk

Üveggyár

Sklársky život a sláva, ktoré zrodili Hriňovú

Prvými sklármi hriňovskej hutý boli sklári zo zaniknutej Mikulášovej hutý, zapisovanej v matrikách ako „vitraria nostra“ - naša sklárňa na Detvianskej Hute. Neskôr k nim pribúdali sklári a robotníci z okolia a ďalší sklári z Čiech, Moravy, Rakúska a Nemecka. Mikulášova huta bola technológiou zrejme ešte blízka sklárňam lesného typu, aké už dávno predtým fungovali na Morave. Hodnotným zdrojom poznatkov o vývoji domáceho sklárstva je archívny výskum historika Jána Žiláka, z ktorého v mnohom čerpá i tento článok.

 Zuzana Vrťová, publicistka

Sklárňa v Hornej Hriňovej na pohľadnici zo začiatku 20. storočia. Pohľad od priehradnej hrádze (Fond: Lesnícke a drevárske múzeum)

Üdvözet Herencsvölgyről

Príbeh sklárne sa začal na Vianoce

Dňa 28. decembra 1800 moravský sklár Karol Ruber napísal na inšpektorát v Bytči, že je ochotný vystať a spravovať na Víglášskom panstve sklársku fabriku. Dozvedel sa totiž, že majiteľ panstva Mikuláš II., knieža Esterházy (1765 – 1833), zamýšľa postaviť pri Detve technologicky modernú a prosperujúcu sklárňu. Tunajšie lesy bohaté na stabilné riečne zdroje, drevo a čistý kremeň predurčovali rozvoj sklárskeho priemyslu na panstve. Ruber hneď ponúkol ročný nájom 1 000 zlatých. Ponuka panstvo presvedčila. Dohodu o výstavbe sklárne podpísali 23. júla 1801 v sídelnom panstve kniežaťa v Eisenstadte. Karol Ruber bol pôvodne správcom sklárne Buchlovického panstva.

V zmluve sa panstvo zaviazalo, že na území Detvy, v lesnej časti Hriňová, dá na vlastné náklady postaviť hutu so stupou a brusiarnou. Nájomca si vyžiadal aj komoru na sklo. Postaviť mali byť pre nájomcu s troma izbami, predsieňou, kuchyňou, komorou a pivnicou. Na dvore šopu a chlievy pre 25 kusov dobytku. Tovarišom malo panstvo postaviť desať izieb s komorami. Ruber dostal do užívania pozemky po predošlom nájomcovi v Mikulášovej hute: lúky Štoliansko, Hutisko, v Slanci, ornú pôdu powyše dnešnej Detvianskej Huty a pastvu v mieste Staré rubisko, lúky na Starom uhľisku a Petrušku nad hriňovskou sklárňou.

Huty, všade kde vznikli, boli činiteľom odlesňovania. Ruber a jeho tovariši drevo získavali na vyznačených plochách, ba i v stanovených časoch. Hospodárenie s potašou zvanou tiež salajka bolo zmluvne ohraničené. Potrebovali ju pri tavení a zlepšovala vlastnosti skloviny pred tvarovaním. Vyrábať ju mohli len pre potrebu hriňovskej sklárne. Potaš mohli získavať z dreva ležiaceho, suchého či hnijúceho

Olejomalba z roku 1812 od Alberta Christopha Diesa znázorňuje naprojektovanú fasádu Esterházyho sídelného zámku v Eisenstadte, pohľad zo záhrady (wikimedia.org)

značili, že 40 duší sklárskych rodín sa presťahovalo do novej sklárne v hriňovskej doline. K prvým obyvateľom sklárne patrili Michal Škorňa, Jozef a Juraj Stulcer, Fabián Perger, Martin Machala, Juraj Václavík, Rozália Macenaverová, František Pufler, Jozef Gottermajer, Jozef Trebul'a, Juraj Schink, Anton Závodník, Jozef Vokon a Juraj Kolbert. V decembri 1807 Karol Ruber poslal miestodržiteľskej rade do Budína list, kde informoval, že sklárňu v hriňovskej doline vyrába tabuľové sklo, kriedové, ináč zvané krištáľové, a zelené sklo na použitie v domácnostiach a krčmách. Vyrábali aj lekárske fľaštičky. Všetko predávali na domacom trhu. Ruber poznamenal, že kvôli nedostatku drevorubačov a paličov popola môžu vyrábať len 20 až 22 týždňov pri nájme

1700 zlatých. Želal by si do výroby zapojiť aj mnohých želiarov, ktorí trpia núdzou na celom panstve. Pošťažoval si na zlú zjazdnosť ciest, pretože hatí predaj vyrobeného tovaru. V roku 1807 postavili v hriňovskej doline aj vodnú pílu, aby lepšie spracovávali drevo z tunajších lesov.

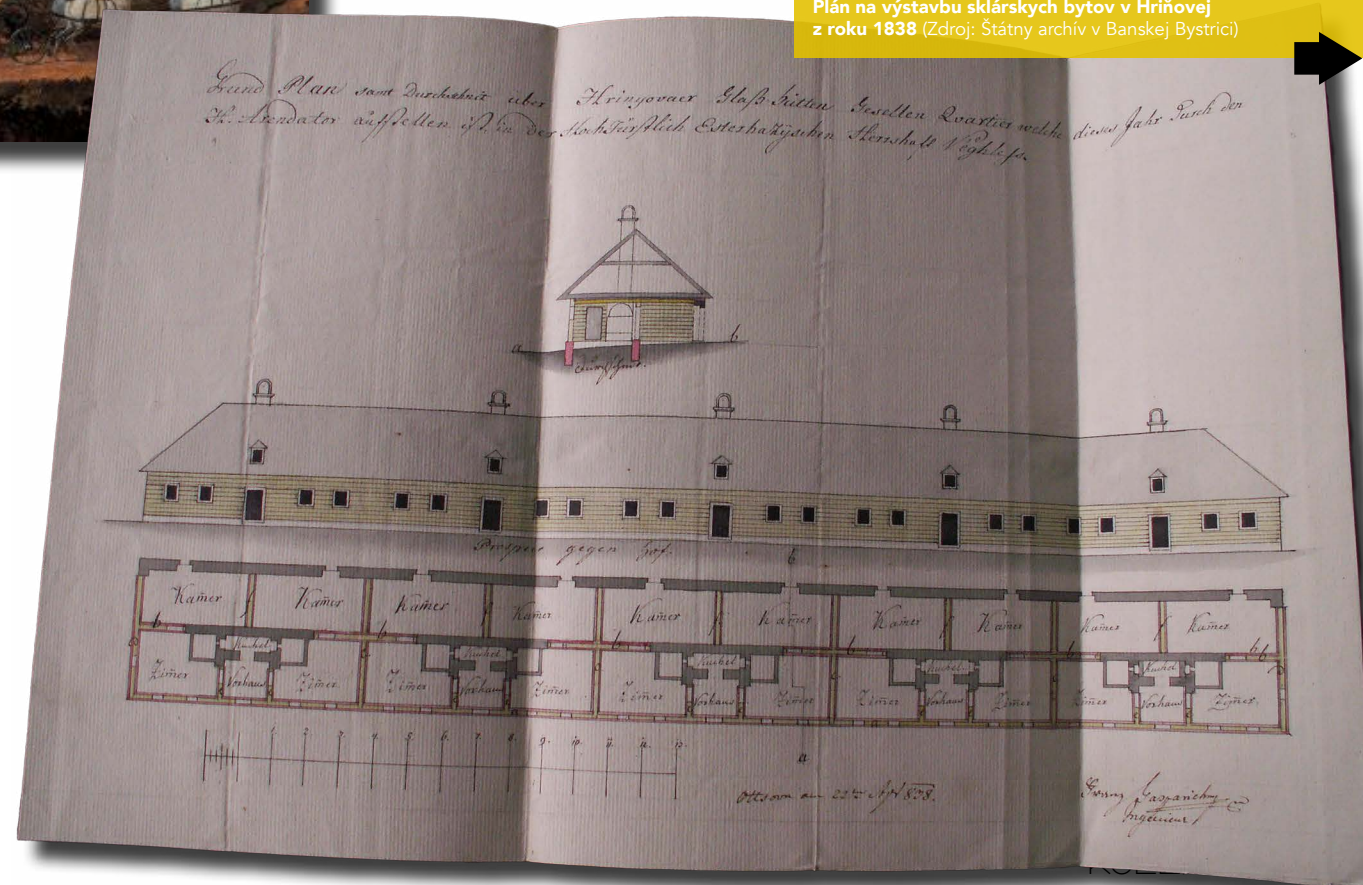
Ešte v júli 1807 poslali z riaditeľstva majetkov v Eisenstadte list na Lesný úrad do Levíc. V sťažnosti stálo, že hlavný lesný majster počas kontroly zistil, že nájomca Ruber porušuje zmluvu. Ako lesný majster zhodnotil, pri ťažbe Ruber nechával pne vysoké 3 až 4 stopy, alebo že potaš páliť zo zelených stromov. Dňa 11. januára 1808 písal Karol Ruber slúžnemu Karolovi Holecovi do Očovej, že v hriňovskej hute by mohli vyrábať o celé stovky viac skleneného tovaru. V popise vyrábaného tovaru pribudli viaceré druhy pohárov. Do roka medzitým sťažnosť z Eisenstadtu dozrela do reálnej hrozby. Panstvo odstúpilo od zmluvy, hoci bola uzavretá na desať rokov. Karol Ruber zostal bývať v Mikulášovej a vybavil si poľovné právo v okolitých revíroch za 30 zlatých ročne. Ruber nebol prvým, kto sa s panstvom nepohodol. Moravský sklársky majster Bernard Hupka, zaslúžilý

Plán na výstavbu sklárskych bytov v Hriňovej z roku 1838 (Zdroj: Štátny archív v Banskej Bystrici)

v chotároch Detvy, Detvianskej Huty, vtedy zvanej Mikulášová, Zvolenskej Slatiny, vtedy zvanej Veľká Slatina, Slatinky, v tom čase známej ako Malá Slatina, a Víglášskej Huty. Z bezpečnostných dôvodov popol na výrobu potaše pálili v horách, a najmä v zime, keď bolo snehu. Robili to páliči, dobovo zvaní Aschenbrennern.

Sklárňu by oslavovala 220. výročie produkcie

Výstavba huty pri rieke Slatina v hriňovskej doline sa začala v roku 1802. V máji 1804 už informovali o výstavbe stúp, pecí a štrekovne. Následne postavili obytné domy pre tovarišov. Karol Ruber zatiaľ býval v dome bývalého sklárskeho majstra v Detvianskej Hute. Z archívneho výskumu Jána Žiláka sa javí, že hriňovská sklárňu začala pracovať koncom roka 1804 alebo začiatkom 1805. Počas vizitácie fary v Detvianskej Hute (vtedy Mikulášovej) v máji 1805 po-

zakladateľ sklárne v Mikulášovej, pre nezhody s Víglašským panstvom odišiel a postavil novú hutu na Dolnej Bzovej. Tá patrila Divinskému panstvu. Hupka dožil v Bzovej, kde aj zomrel na jeseň roku 1800 ako 76-ročný.

Pergerovci

Po roku, 20. apríla 1809, podpísal nájomnú zmluvu na skláreň v hriňovskej doline Jozef Perger, sklársky fabrikant z Pešti. Perger vypracoval rentabilitu hriňovskej sklárne podľa vlastných výpočtov nasledovne: pracovať mohla s jednou taviacou pecou so siedmimi panvami. Obsluhovať ich mali siedmi tovariši: jeden tavič, štyria kuriči, jeden salajkár, jeden kalcinár a jeden stupár. V prevádzke mohla byť 40 týždňov v roku. Perger sa zaviazal, že do pokladnice panstva každoročne zloží 3 000 zlatých. Pri podpísaní zmluvy zložil zábezpeku 1 000 zlatých.

Kremeň, ľudovo zvaný žabica, bol hlavnou zložkou sklárskeho kmeňa a do hriňovskej doliny ho dovážali hlavne z Detvianskej Huty. Tunajší roľníci sa ponúkli, že si dovážaním žabice chcú odrobiť poddanské roboty. S rokom 1811 nastúpila hospodárska kríza, nedostatok surovín, viazol odbyť. Medzi zákazky, ktoré vypovedajú o dobe, patrí aj nasledovný zápis: Dňa 20. apríla 1812 pokladnica stavebného úradu z Eisenstadtu poukázala do pokladnice Víglašského panstva 760 zlatých za dodaných 1 900 kusov tabuľového skla na skleníky na pestovanie ananásov. Sklené tabule vozili v debnách na vozoch. Debny cestovali na etapy cez prekladové stanice Víglaš, Levice, Kittsee. Hospodárenie hriňovského sklára Pergera na prelome rokov 1811 a 1812 prestávalo spĺňať očakávania panstva. Z iných zdrojov sa bádateľ dozvie, že samotné kniežatstvo Mikuláša II. Esterházyho bolo v roku 1812 na pokraji bankrotu. Hriňovská huta nevládala produkovať zisk. Keď Pergerovi dlh narástol do výšky 901 zlatých v minciach a 14 grajciarov, v marci 1812 ukončil nájom sklárne. Panstvo mu však zadržalo kauciu vo výške 1 000 zlatých. Jozef Perger prišiel do hriňovskej sklárne, aby sa pokonal. Bol ochotný zaplatiť dlh, ba aj sa vzdať zadosťučinenia, len aby mu bolo udelené absolútorium, teda odstúpenie od zmluvy. S akým výsledkom jednanie skončilo, Žilák neuvádza.

Skláreň nepracovala. Eisenstadt rozhodol, že dozor nad ňou prevezme lesný úrad. Na miesta drevorubačov mali prijať nemeckých drevorubačov a na čistenie vodných rízní (žlabov) chlapcov z Dúbravy a Liptova. Pracovné nástroje prebraté od Pergera boli v dobrom stave. Výrobné budovy a byty sklárov mali zavrieť. Do bytu nájomcu sklárne sa mal za účelom dozoru presťahovať poľný z Detvianskej Huty menom František Lerch. Sklárom panstvo poskytlo pôžičku na živobytie, keďže sa vyhrážali, že odídu. Salajkári na tom boli s prácou najlepšie, pod dohľadom lesného úradu mohli vyrábať potaš na predaj. Za vedúceho hriňovskej sklárne menovali krčmára z Detvianskej Huty Františka Jiříka. Ten v zaniknutej Mikulášovej hute robil taviča. V roku 1813 sa o nájom hriňovskej huty zaujímal Ján Juraj Zahn, árendátor cisársko-kráľovskej huty v Sihle. Medzitým prišlo oznámenie z Eisenstadtu, že o nájom sa opäť prihlásil Jozef Perger a už sa dohodol so Zahnom. V roku 1819 vstúpil do príbehu sklárne aj syn Ignác Perger. V zmluve podpísanej vo Veľkej Slatine figurovali na jednej strane prefekt Samuel Sontag a lesný majster Ján Ružička, na druhej Jozef Perger, otec, a Ignác Perger, syn. V októbri 1820 Ignác Perger postavil nad hriňovskou sklárňou nový mlyn a stupu na drvenie kremeňa. Mlyn potom slúžil viac ako storočie.

70-ročný príbeh o sklárni v Skalisku

V Skalisku, na hranici s dolinou Veľký Slanec, tam, kde cesta stúpa do kopcov na Detviansku Hutu, mala vzniknúť ďalšia skláreň Víglašského panstva. Zmluvu podpísali otec a syn Pergerovci so zástupcami panstva dňa 9. februára 1824. Huta v Skalisku bola v listinách označovaná aj ako skláreň v Slanci či Veľkom Slanci, pričom dnes je ako Slanec označovaná iná mestská časť Hriňovej. Rozľahlý stavebný pozemok pre skláreň v Skalisku museli Pergerovci na vlastné náklady splaniť a uhradiť aj iné práce. Nájomcovia niesli zodpovednosť za prípadný požiar spôsobený z nepozornosti a ich povinnosťou bolo držať protipožiarne náradie a opatrenia: železné háky a vodnú nádrž. Hutu v Skalisku začali stavať v roku 1924. Stavebný kameň sa nachádzal in loco, teda na mieste, a tehly vypálili tiež na mieste. Vápno mali dodať obce Čerín a Čačín, hlinu vyťažili na mieste. Stavebný dozor bol

naplánovaný na 137 dní, manuálna práca poddaných v súčte na 2474 dní.

V roku 1825 v celom Víglašskom panstve žilo 13 927 obyvateľov. Detve bolo pripísaných 6 125 občanov. Detvianska Huta mala 109 domov, v nich žilo 137 osôb. Konkrétnejšiu predstavu o osobách pri oboch sklárňach našiel Žilák v cirkevnom vizitačnom protokole z 5. marca 1829. Obe sklárske osady patrili k Detvianskej Hute. Žilo v nich 36 manželských párov a 70 detí. Po nemecky hovorilo 15 z nich, ale rozumeli aj slovenskej reči.

Nielen zo skla žije sklár. Pergerovcom panstvo povolilo čapovať víno a pálenku a vážiť mäso za nízke ceny a podľa spravodlivých mier. Zabezpečovali ich pre seba, tovaríšov, robotníkov aj odberateľov skla. Pivo museli kupovať výlučne z panského pivovaru vo Víglaši. Pergerovci mali povolené používať panské aj obecné cesty. Ako bolo uvedené vyššie, pre rast odbytu tovaru bolo potrebné zlepšiť zjazdnosť cesty do Kriváňa, ktorá sa tam napájala na obchodnú cestu do Pešti.

Fabrické renomé oboch sklární

Hriňovská skláreň v 30. rokoch 19. storočia nadobudla charakter fabriky a udržiavala si dobré renomé na priemyselných výstavách. Filiálna skláreň v Skalisku bola tiež modernou sklárňou. V roku 1832 sa Ignác Perger ako peštiansky občan obrátil na Zvolenskú župu v mene svojom a svojich bratov Fridricha a Juraja o vydanie svedectva, ktoré potreboval na získanie kráľovského fabrického privilégia. Prostredníctvom slúžneho Ľudovíta Zolnaya

Potaš vyrábali salajkári z popola zhoreného dreva. Spálený popol následne lúhovali vo veľkých kadiach, lúh odparovali na panvách a konečnú kvalitu potaš dostala prepaľovaním v kalcinačných peciach za ďalších 18 až 24 hodín (Zdroj: pixabay.com; Pauknerová, K. Lesní řemesla v experimentální archeologii. Diplomová práce. Karlova univerzita. Praha 2009)

Mikuláš II. knieža Esterházy (1765 – 1833) vlastnil Víglašské panstvo v čase založenia sklární v Mikulášovej (v súčasnosti Detvianska Huta, v hriňovskej doline a Skalisku). Portrét z roku 1803 od Jozefa Lanzedelého, st. (wikimedia.org)

dala stolica vypracovať správu, z ktorej vyplýva, že v oboch sklárskych osadách už žilo 223 oby-

Kalcinačná pec, 1872 (Zdroj: HÁJ, Časopis pro lesníka, myslivce a přítele přírody. V Praze a Hradci Králové 1872)

Víglašskou Hutou – Kalinkou.

Na jeseň roku 1838 nastali medzi bratmi nezhody. Fridrich Perger písal do Eisenstadtu, že Ignác Perger je „divoch, nielen brat“ a že podľa neho celý svet je sprostý, len on je múdry. Následne brat Fridrich odišiel pracovať do sklárne grófa Antona Forgáča v Utekáči. Práve v tomto období boli obe sklárne, v hriňovskej doline aj

vateľov. Najviac zisku mali obe fabriky z predaja v Pešti. Ignác Perger mal v Pešti pri Dunaji, v Nákovskom dome, zriadené aj sklady. Tento detail spomína správca cinobaňskej sklárne menom Fraňo Kožuch v časopise Orol tatránski z roku 1846. Z Pešti sklársky tovar putoval až na srbské a turecké trhy.

v Skalisku, považované za najlepšie na území Uhorska, Rakúska i Čiech. Ich sila bola v dostatku a kvalite dreva, „najkrajšieho kremeňa nevyčerpatelného množstva“ a vody, ale aj v dobrom vývoze tovaru cez Pešť. V roku 1839 na nájomnej zmluve pribudlo meno naj-

V roku 1838 Ignác Perger navrhol panstvu, že postaví v hriňovskej doline alebo v Skalisku tretiu taviacu pec. Pýtal sa, či panstvo vyčlení ďalšie drevo na sklársku produkciu. Návrh zamietli. Víglašské panstvo totiž výhodne predávalo drevo železiarskym podnikom. Preto Pergerovci postavili ďalšiu sklársku hutu na pustatine zvanej Blýskavica, v kopcoch nad

Kremeň patrí medzi základné suroviny potrebné na výrobu skla
(Foto: Zuzana Vrťová)

mladšieho z bratov, Juraja Pergera. V roku 1846 na priemyselnej výstave v Pešti získali bratia Pergerovci zlatý diplom za kvalitu sklárskych výrobkov. Bolo to ale nižšie ocenenie než veľká zlatá medaila, ktorú získala Zahnova skláraň v Zlatne. ●

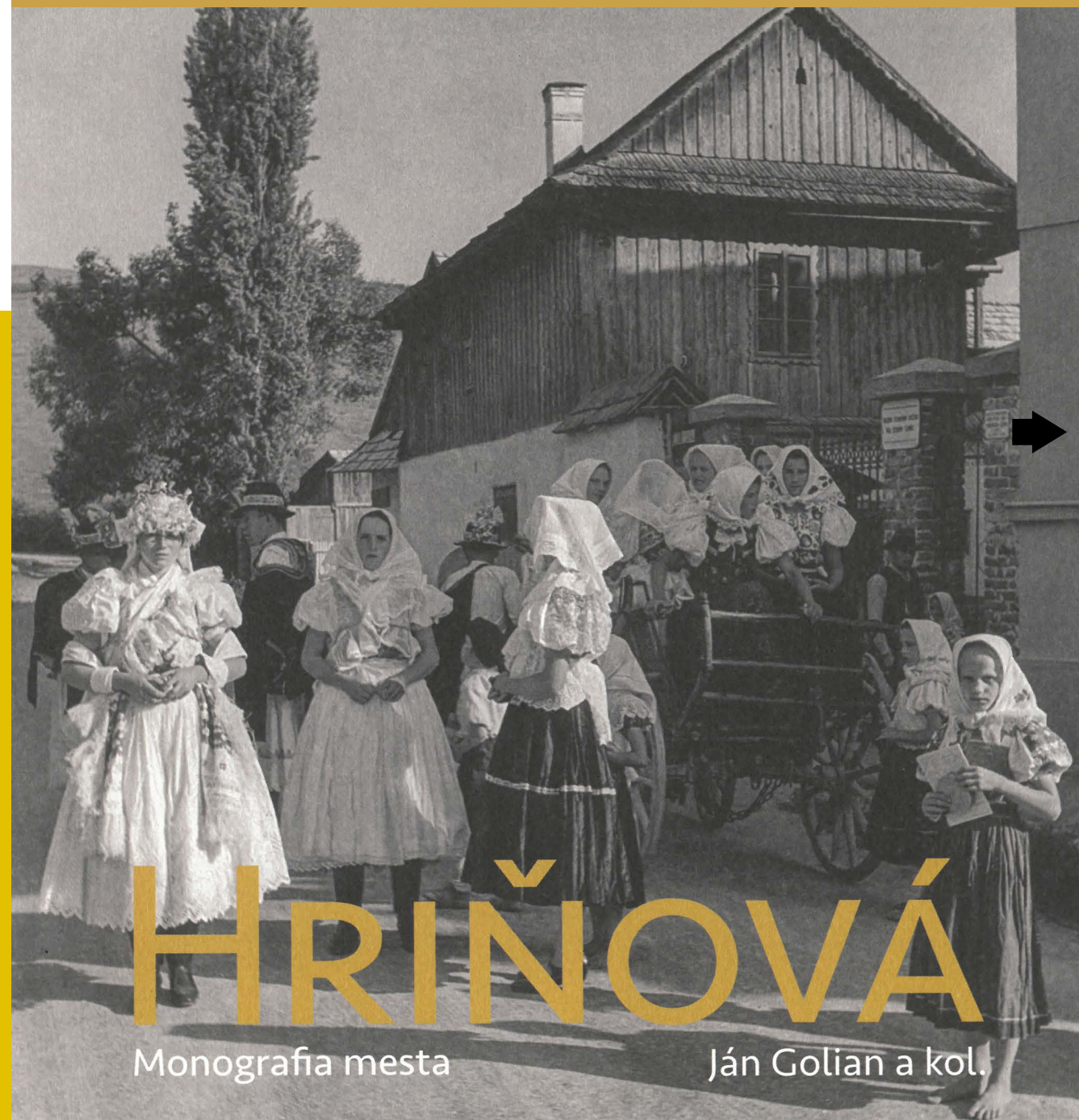
(Pokračovanie v budúcom čísle)

Výrobky hriňovských sklárov z prvej polovice 20. storočia
(Zdroj: Archív Podpolianskeho múzea v Detve)

SPOZNÁVAME NÁŠ DOMOV...

...aj vďaka knihe dostupnej v Mestskej knižnici, Turistickom informačnom centre a Mestskom úrade v Hriňovej

HRIŇOVÁ

Monografia mesta

Ján Golian a kol.

POHÁŇANÝ LÁSKOU K ŽIVOTU

V tomto roku uplynulo 143 rokov od narodenia a 75 rokov od úmrtia detvianskeho rodáka, prvého slovenského námorného kapitána, človeka s veľkým srdcom, Júliusa Juraja Thurza. Prináleží nám s úctou pripísať jeho meno k slovenským osobnostiam, jeho život a činy sú toho dôkazom.

Renata Babicová, historička

Zapísal sa celým svojím životom do histórie slovenskej plavby

„Víchor sa prudko zaprel do lode i do plachiet a nebezpečne ju naklonil. Posádka sa hneď usilovala zvinúť veľké plachty, ale už bolo neskoro.... Nastrašení ľudia sa nevedeli na naklonenej palube pohybovať. Vietor zlomil hlavný sťažne a zmietol ho i s ľudmi a plachtami do mora. Kapitán Bell dával rozkazy, aby sekera mi popretínali povrazy, ktoré držali ešte ulomené sťažne narážajúce do bokov lode. Nebolo nikoho, kto by ho počul...”

Ako ľahko, možno s príjemnými zimomriavkami, sa čítajú tieto riadky, tak ťažko by však bolo, na vlastnej koži zažiť niečo podobného. A čo viac – prežiť.

Tento príbeh, zďaleka nie fiktívny, je len jedným z nespočetných čriepkov, tvoriacich dobrodružný a neľahký život výnimočnej osobnosti Júliusa Juraja Thurza, prvého slovenského námorného kapitána. Skromný človek sformovaný tvrdým námorníckym životom, napriek tomu však čestný, rozhodný a nesmierne láskavý, sa zapísal celým svojím životom

do histórie slovenskej plavby. Ako jeden z mála rodákov nám dodnes pripomína, aký je svet malý. Rozhodne i to, čo všetko sa dá dokázať i vytrpieť, počas jedného obyčajného ľudského života.

Július Juraj Thurzo sa narodil 21. februára 1882 v Detve. Bol pokračovateľom rozvetveného rodu radvanských Thurzovcov, ktorí si z pokolenia na pokolenie odovzdávali prachárske remeslo. Tradíciu porušil až deda Júliusa Thurza, Ján, narodený v roku 1803, ktorý sa stal stolárskym majstrom. Júliusov otec, Ján Daniel Thurzo, bol župným cestmajstrom. Po smrti svojej ženy Rosiny, rodenej Rochovej, sa oženil druhýkrát s Katarínou Gondovou z Detvy. Thurzovcom sa v Detve narodili tri deti: dcéra Mária, syn Július a dcéra Anna. Ich otec bol neskôr služobne preložený do Brezna, kde v roku 1893 zomrel na zápal pľúc a pochovali ho na tamojšom cintoríne.

Július Juraj chcel po smrti otca pomôcť matke

Po otcovej smrti bola rodina nútená presťahovať sa do Banskej Bystrice, kde boli väčšie možnosti zárobku. Matka vyšívala a okrem toho si privyrábala varením pre študentov. Hneď po príchode do Banskej Bystrice dala syna zapísať do nižšej triedy gymnázia, kde sa potvrdila jeho bystrosť a nadanie. Július si však uvedomoval, že musí urobiť všetko preto, aby pomohol matke, ktorá sa snažila zabezpečiť deťom primeraný život a vzdelanie.

V škole sa mu náhodou dostal do rúk prospekt Uhorskej námornej akadémie vo Fiume, z ktorého sa dozvedel, že schopní chlapci tu môžu zadarmo študovať a neskôr sa stať kapitánmi lodí. Od tej chvíle začala Julkova fantázia pracovať naplno. Celé hodiny presedel nad zemepisným atlasom a dovedy cudzie mená prístavov, ostrovov, prieplavov, úžin a mysov na celom svete, sa mu začali prihovárať zrozumiteľnou rečou.

Lákali ho a čoraz viac si podmaňovali jeho predstavivosť. Stačilo mu privrieť oči alebo ľahnúť si do trávy, zadívať sa na preháňajúce sa oblaky a už bol na svojej lodi ako jej kapitán a plával, plával...

Táto perspektíva ho nadchla, a keďže aj profesor Ján Kmeť jeho žiadosť ako nadanému študentovi podporil, sen sa stal skutočnosťou.

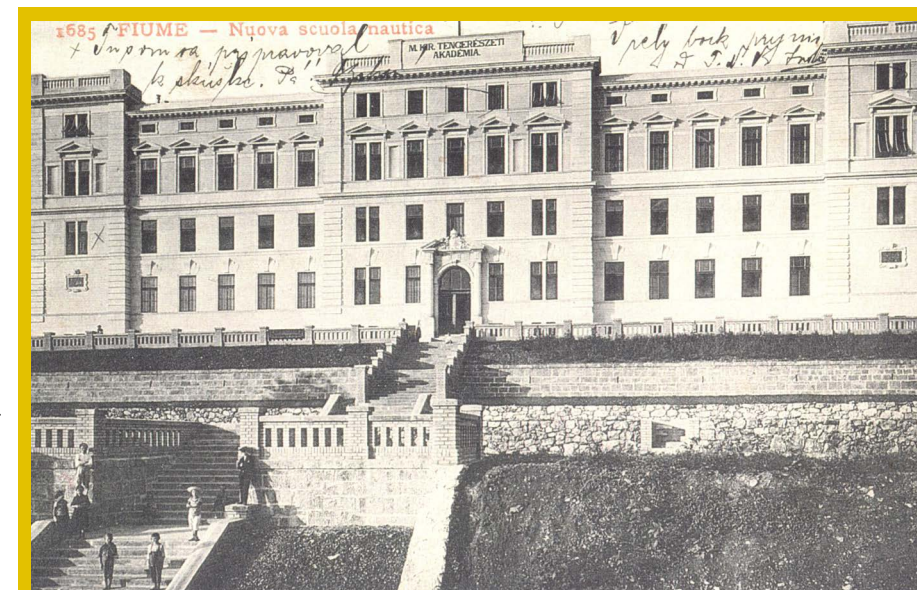
Úskalia námorníckeho života

Štúdium vo Fiume, dnešnej Rijeke, úspešne absolvoval s výborným prospedom v roku 1900. Aj takto vzdal vďaku svojej matke, ktorá ho počas štúdia finančne podporovala. Pociť zodpovednosti, láska k matke, sestrám, neskôr aj k svojej vlastnej rodine a k životu ako takému, mu pomáhali prekonávať úskalia ťažkého námorníckeho života.

Počas tvrdej námorníckej praxe na parníkoch a plachetniciach brázdil moria a často spomínal na matku a svoju veľkú lásku, neskôr manželku, Kornéliu Petrikovichovú z Radvane.

V početných listoch adresovaných práve im, nielen spomínal na spoločné chvíle, ale citlivo vnímal a hodnotil aj ťažký život a údel námorníkov na mori. Sen sa pretavil do reality s dvadsaťštyrihodinovou pracovnou dobou a mizerným zárobkom. Bolo totiž známe, že služba na uhorských lodiach bola najhoršie platená v celej Európe.

Július Juraj Thurzo na palube parníka Hieronymi. 1911 (Zdroj: Archiv Podpolianskeho múzea v Detve)

Budova kráľovskej námornej akadémie v Rijeke, kde Thurzo študoval (Zdroj: Archiv Podpolianskeho múzea v Detve)

Podporovaný milovanou manželkou

Dňa 27. januára 1903 sa Július Juraj Thurzo, po absolvovaní dôstojníckych skúšok, stal porúčikom námornej obchodnej plavby. Po službe na plachtenci Ausilio zložil kapitánske skúšky a 31. marca 1906 dostal vo Fiume diplom kapitána pre dlhé plavby. V jeho ťažkom živote sa nepochybne jednou z najkrajších udalostí stalo uzavretie manželstva s milovanou Kornéliou, dňa 25. novembra 1906, aby sa spolu schádzali a opäť lúčili pred dlhými cestami. Napriek diaľkam ich vždy spájala láska a vernosť.

Július Juraj Thurzo vystriedal počas svojho života viacero lodí ako praktikant, neskôr ako dôstojník a veliteľ lode. Zakúsil nemálo zimy, studeného vetra, dažďa, vražedného horúceho podnebia s moskytmi, neraz hladoval. Ešte v roku 1901 prežil ako jeden z mála stroskotanie plachtence Belvidere oproti prístavu Buenos Aires. Prežilo ich päť, jedenásť z posádky našli v rozbú-

šom mori smrť. Po strate všetkých osobných dokladov ho situácia načas prinútila k ťažkej práci prístavného robotníka. Kým si dostatočne nezarobil na cestu späť do Európy, nosil na parníky šesťdesiatkilové vrecia s kávou.

Koľko ráz hrozila krehkému plavidlu, akým bola plachetnica Ausilio, záhuba v rozbúrenom mori, bičovanom divým studeným vetrom pampom. Všetci na lodi museli byť veľmi tvrdí chlapi, aby vedeli vzdorovať rozbúreným prírodným živlom. Jedným z nich bol aj Július Juraj Thurzo. Dnes už človek ťažko pochopí, ako sa mohla v jednej duši snúbiť dobrota, láskavosť a nežnosť s tvrdosťou, bez ktorej by nebol nijaký námorník z povolania v tom čase na mori obštal.

Prvá svetová vojna mu zobrala more

Po prvej svetovej vojne, ktorú si odsľúžil vo vojnovom námorníctve, si kapitán Thurzo dlho nemohol nájsť primerané zamestnanie. Novovzniknutá Československá republika bola suchozemským štátom, bez prístupu k moru. Pripadal si ako ryba, ktorú vyhodili na breh. Cudzie výhodné ponuky však neprijal. Koncom októbra 1919 prijal miesto plavebného poradcu na československom veľvyslanectve v Belehrade. V roku

1923 sa však vrátil do Bratislavy a začal pracovať na Poriečnom a plavebnom úrade pre oblasť Dunaja, stal sa prístavným kapitánom a neskôr riaditeľom tohto úradu. Tam pôsobil do odchodu do dôchodku v roku 1949. V mnohých prameňoch a spomienkach tamoj-

ších zamestnancov zostáva ako rozhod-

Lod' Belvidere, na ktorej Thurzo v r. 1901 pri brehoch Argentíny stroskotal (Zdroj: Archív Podpolianskeho múzea v Detve)

ný kapitán, ale aj nesmierne láskavý človek. Potom sa vrátil do Radvane, do rodičovského domu manželky.

Život ho pripravil o milovaných blízkych

Medzitým ho však nešetřili ani ďalšie rany osudu v osobnom živote. Len ročný synček Julko umrel v decembri 1911. Akoby toho nebolo dosť, v ťažkých rokoch druhej svetovej vojny zasiahla jeho citlivé srdce smrť dvoch malých vnučiek a dcéry Gabriely Jurkovičovej, ktoré prišli o život pri železničnom nešťastí na Orave. Po toľkom nešťastí ošedivel z večera do rána, spomína vo svojom životopisnom diele Po svetových moriach. Zlomenému otcovi tak z troch detí zostala jediná dcéra, Kornélia.

Bolesť a nesmierne utrpenie zaháňal kapitán prácou. Práve v pokojnom prostredí radvanského domu písal spomienky z ciest, ktoré však vyšli až po jeho smrti v roku 1973 pod názvom Po svetových moriach. Aj tu sa prejavilo jeho všestranné nadanie, pred očami čitateľa hmatateľne ožívajú dobrodružstvá z ciest a rozbúrených morí, prežitie stroskotania, ale aj chuť bojovať a prekonávať prekážky. Nevšedný rozprávačský talent sa snúbi s vynikajúcimi zemepisnými a historickými vedomosťami, nechýbajú ani poetické opisy prostredia a ďalekých krajín.

Za zmienku stojí aj to, že Július Juraj Thurzo vynikal aj nesmiernym duchom a intelektom, ovládal desať jazykov: maďarčinu, taliančinu, nemčinu, francúzštinu, ruštinu, angličtinu, tiež chorvátsky jazyk, španielsky, turecký a arabský.

Nepopierateľný je v spomínaných cestopisných črtách jeho literárny talent, hudobné i výtvarné nadanie. Husle boli Thurzovým nerozlučným priateľom, možno povedať, po celý jeho život. Vedel však dobre hrať aj na gitare. Žiaľ, z jeho výtvarných prejavov sa zachovalo len torzo.

Pokojné roky v Radvani

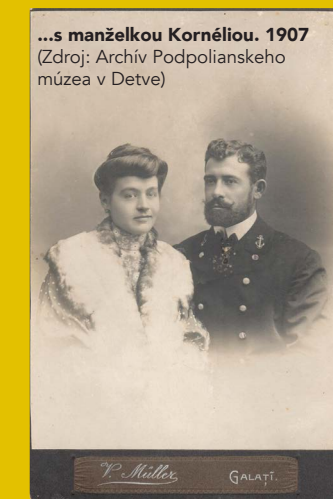
Thurzov zdravotný stav bol čoraz viac poznačený pretrvávajúcimi zdravotnými problémami z námornického života a určite aj rodinnými trápeniami.

Jeho šľachetné srdce, ktoré toľko milovalo a toľko trpelo, dotklo 16. februára 1950 v Banskej Bystrici vo veku 68 rokov. „Bol plný lásky, nikdy nezabudnem na jeho objatie,“ ostávajú znieť slová jeho vnučky Fedory (*1937). Nefalšovanú úctu k jeho osobe bolo vždy cítiť i u ostatných potomkov, u vnuka Igora (*1933 – 2014) a vnučky Ivce (*1945).

Jeho nevšedný život sa stal vďačným námetom niekoľkých krátkodobých výstav, besied a aktivít v Podpolianskom múzeu, za účasti aj spomínaných potomkov a pracovníkov Slovenskej plavby a prístavov z Bratislavy. Vzdaním vďaka detvianskemu rodákovi je aj osadenie pamätnej tabule v roku 2010 na budove Podpolianskeho múzea v Detve. Zúročením

všetkých aktivít však je nepochybne sprístupnenie jedinečnej stálej výstavy v roku 2015 v priestoroch múzea s názvom Z Detvy na more... Július J. Thurzo, prvý slovenský námorný kapitán.

Meno, činy a celý život námorného kapitána zostávajú vzácnym príkladom pri

...s manželkou Kornéliou. 1907 (Zdroj: Archív Podpolianskeho múzea v Detve)

stanovovaní si cieľov a zdolávaní životných prekážok nielen terajším, ale aj budúcim generáciám. To je jeden z výnimočných mostov od minulosti do budúcnosti. ●

Kapitánsky diplom J. J. Thurza (Zdroj: Archív Podpolianskeho múzea v Detve)

VEĽKÝ REGIONÁLNY POKLAD

Zahalený rúškom tajuplnosti

 Marcel Páleš, publicista

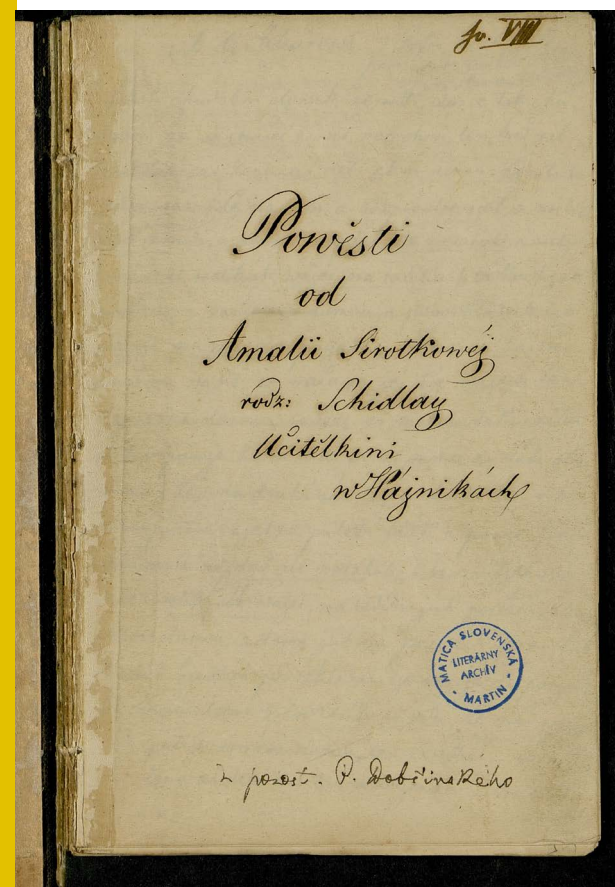
Veľké regionálne osobnosti nie sú samozrejmosťou. Keď sa nimi obec môže pochváliť, neraz tak priťahuje zvedavých záujemcov zblízka aj zďaleka. Vo výnimočných prípadoch sa darí niektoré osobnosti objaviť nanovo, prípadne ich zviditeľniť vôbec prvý raz tak, ako si v skutočnosti zaslúžia. Dá sa očakávať, že čoraz väčší záujem bude vzbudzovať Amália Sirotková (1813-1892), najstaršia známa slovenská rozprávarkarka. Marcel Páleš sa o nej rozprával s literárnou historičkou a editorkou Janou Piroščákovou.

by som o nej vedela skôr, keby som študovala folkloristiku, ale vyštudovala som slovakistiku, a tak som sa k nej dostala až počas písania dizertačnej práce. O jej zbierke som sa dočítala v úvodnej štúdii k Súpisu slovenských rozprávok (1923) od Jiřího Polívku, ktorý z nej v jednotlivých zväzkoch tohto katalógu odtlačil až 12 rozprávok (každého, koho zaujíma jazykovo

Zbierku Sirotkovej rozprávok vydalo Vydavateľstvo TATRAN koncom minulého roka (www.slovatran.sk)

Kedy a ako vám do života vošla pre mnohých súčasných čitateľov neznáma autorka Amália Sirotková? A aké boli vaše prvé dojmy, keď ste ju začali spoznávať?

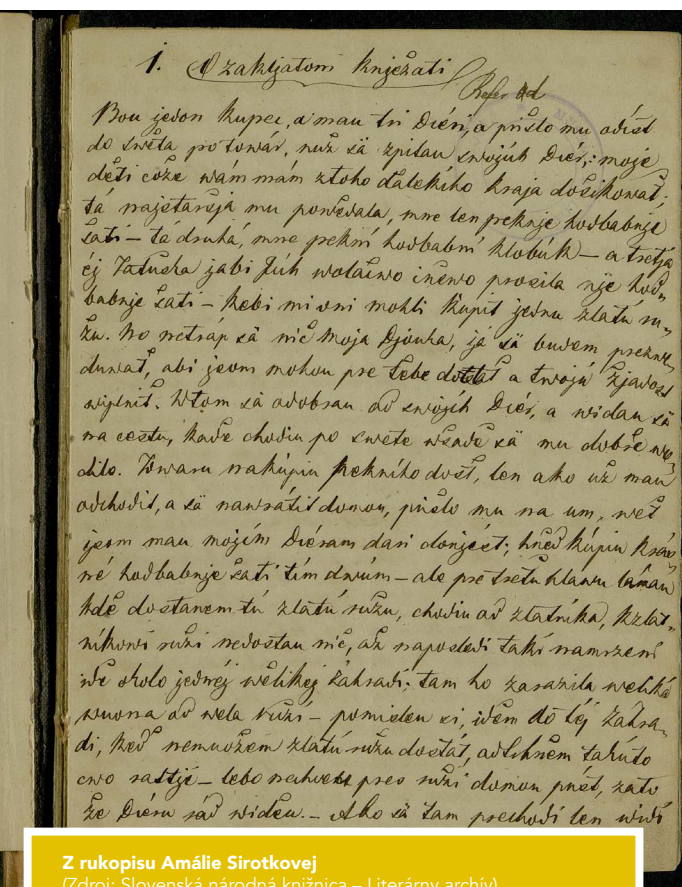
Sirotkovú evidujem viac ako 20 rokov, odkedy som sa začala venovať výskumu rozprávok zapísaných a vydávaných v 19. storočí. Možno

autentická podoba rozprávok Amálie Sirotkovej, odkazujem na tento zdroj – nájdete ho aj online), a hneď pri svojej prvej návšteve Literárneho archívu Slovenskej národnej knižnice v Martine, ktorý ju archivuje, som si ju prezrela. Doteraz som s ňou ale bližšie nepracovala. Až keď sme pred tromi rokmi vo vydavateľstve Tatran začali plánovať, aký ďalší titul pripravíme na vydanie v roku 2024, voľba padla na Amáliu Sirotkovú.

Priznám sa, že donedávna som ani ja o Sirotkovej nič netušil. Keď som začal prostredníctvom internetu zisťovať viac, mal som pocit istej tajuplnosti okolo jej osobnosti. Ale aj vďaka vám sa ju darí približovať ľuďom súčasnosti. Niečo o nej vieme, ale o mnohom netušíme. Napríklad ako vyzerala...

Predtým, než som sa pustila do prípravy zbierky na vydanie, snažila som sa o Amáliu Sirotkovej získať čo najviac informácií. Heslo o nej je síce uverejnené v Slovenskom biografickom slovníku, ale nie všetky údaje, ktoré sú v ňom uvedené, sú spoľahlivé. Píše sa v ňom napríklad, že zbierala rozprávky a povesti, čo nie je presné: všetky texty, ktoré sa nám od nej

Z rukopisu Amálie Sirotkovej
(Zdroj: Slovenská národná knižnica – Literárny archív)

zachovali, sú zo žánrového hľadiska rozprávkami, povest' sa medzi nimi nenachádza. Sirotková síce na obálke svojich zbierok píše, že sú to povesti, no v 19. storočí slovenskí vzdelanci týmto slovom označovali rozprávky (to je práve dôvod, prečo Pavol Dobšinský nazval svoju dodnes najznámejšiu knihu Prostonárodné slovenské povesti). Autor hesla v Slovenskom biografickom slovníku ďalej vyvodzuje, že humoristická črta, ktorú pod názvom Pane kmotne, aspoň jedno! odtlačil Dobšinský v časopise Sokol v roku 1860, je „pokusom o vlastnú tvorbu“, čo rovnako nezodpovedá skutočnosti – je to totiž spracovanie obľúbenej humoristickej látky (v rozprávkach bratov Grimmovcov ju nájdeme pod názvom Prefíkaná Grétka). Zaujímavosťou je, že Sirotkovej rukopis tejto rozprávky nepoznáme – o tom, že ju napísala, vieme iba vďaka vydaniu zo Sokola. Tento text je však dôležitý preto, že svedčí o tom, že zbierka Sirotkovej musela byť rozsiahlejšia, než sú tri rukopisné zošity, ktoré sa zachovali v pozostalosti Pavla Dobšinského.

Inak aj ojedinelé údaje, ktoré o autorke doteraz uvádzala odborná literatúra, sú rovna-

ol jeden kupec a mal tri dcéry. Prišlo mu odísť do sveta po tovar, nuž sa spýtal svojich dcér:

„Deti moje, čože vám mám z toho ďalekého kraja došikovať?“

Najstaršia mu povedala:

„Mne len pekné hodvábne šaty.“

Tá druhá:

„Mne pekný hodvábny klobúk.“

A tretia:

„Ej, tatuško, ja by som ich o voľačo iné poprosila, nie o hodvábne háby. Keby mi oni mohli kúpiť jednu zlatú ružu.“

„No, netráp sa nič, dievka moja, ja sa budem prezvedať, aby som ju mohol pre teba dostať a tvoju žiadosť vyplniť.“

Odobral sa od svojich dcér a vydal sa na cestu.

Kade chodil po svete, všade sa mu dobre vodilo. Tovar nakúpil pekného doš, len ako už mal odchodiť a navrátiť sa domov, prišlo mu na um, že má svojim dcéram dary doniesť. Hneď kúpil krásne hodvábne šaty a klobúky pre dve staršie, ale pre tretiu si dlho hlavu lámal, kde len dostane zlatú ružu.

Chodil od zlatníka k zlatníkovi, ružu nikde nekúpil. Naposledy taký namrzený prechádzal práve okolo veľkej záhrady, kde ho zarazila mocná vôňa od veľa ruží. Pomyslel si: „Idem do tej záhrady, keď nemôžem zlatú ružu dostať, odtrhnem takú, čo rastie.“

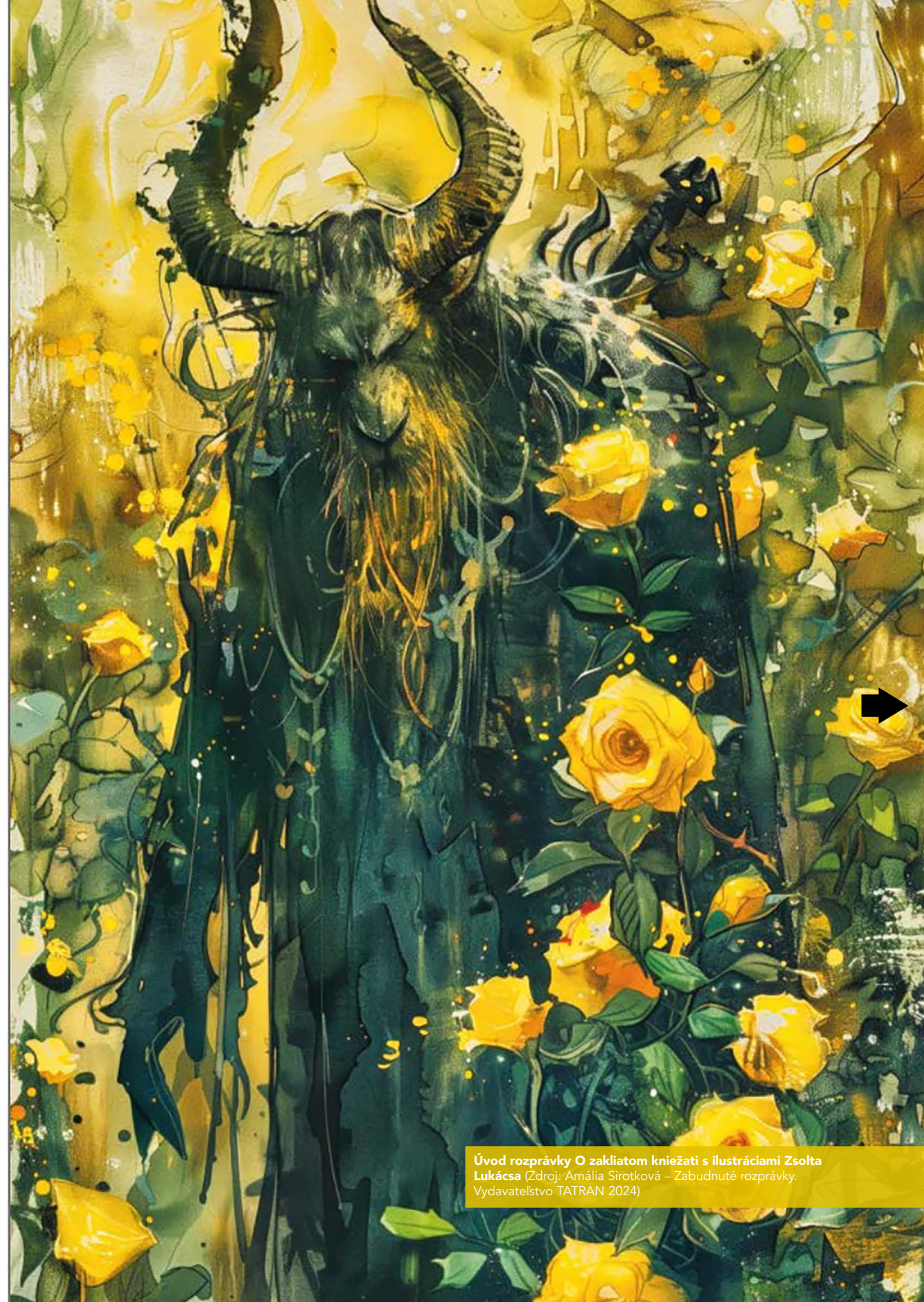
Nechcel prísť domov bez ruže, lebo dcéru veľmi rád videl.

Ako sa tam prechádza, vidí naokolo pekné ruže rásť, a čím bližšie stúpал, tým krajšie sa mu videli.

A vskutku – na prostriedku záhrady zlaté rástli. Tak sa zaradoval nad tými ružami, až zabudol na to, že si má od záhradníka alebo domáceho pána dovolenie na odtrhnutie pýtať.

Poobzeral sa, či ho nik nevidí, a chytro odtrhol jednu zo zlatých ruží.

Ako ju odtrhol, striasla sa zem pod ním a strašne zarevalo. Od strachu skoro na zem padol, lebo kde sa vzalo, tu sa vzalo špatné zviera. Malo dve nohy, na nich konské kopytá a na hlave rohy.

Úvod rozprávky O zakliatom kniežati s ilustráciami Zsolta Lukácsa (Zdroj: Amália Sirotková – Zabudnuté rozprávky. Vydavateľstvo TATRAN 2024)

ko nepresné ako tie z bibliografického hesla. Napríklad čo sa týka možného vzťahu Amálie Sirotkovej s Boženou Němcovou. O tom, že by sa tieto ženy stretávali alebo vôbec poznali, neexistujú žiadne doklady; konštatovania o ich kontakte sa zakladajú výlučne na predpoklade, že sa poznať „museli“, keďže Božena Němcová začiatkom päťdesiatych rokov pobudla na Sliachi, kde Amália Sirotková bývala v obci Hájniky (ktoré sú v súčasnosti už súčasťou tohto mestečka). Popredný český folklorista Karel Horálek dokonca píše, že boli priateľkami a ako dôkaz o ich priateľstve uvádza fakt, že Němcová vo svojej zbierke Slovenské pohádky a pověsti (1857–1858) odtlačila Sirotkovej niekoľko rozprávok. Toto je však hrubá faktografická nepresnosť: česká spisovateľka totiž v tejto knihe odtlačila niekoľko rozprávok od inej Slovenky, od „Pepy“ – ako ju familiárne nazývala vo svojej korešpondencii –, teda Jozefíny Szablakovej z Banskej Bystrice.

Ak konštatujete – a nie ste prvý novinár, ktorý to takto formuluje –, že máte pocit istej tajuplnosti okolo osobnosti Amálie Sirotkovej, máte pravdu. Stretla som sa už aj s tým, že zdrojom tejto tajuplnosti je spôsob, akým o nej píšem v úvode k Zabudnutým rozprávkam, teda že ja prezentujem Sirotkovú ako tajupnú ženu. To je však nedorozumenie – takmer dva roky som strávil zhromažďovaním materiálu o Amálii Sirotkovej a od nej. Fakt je ten, že je ho veľmi málo – najviac, čo máme, sú naozaj tri zošity jej rozprávok, nepodarilo sa mi nájsť ani jej fotografiu. Všetko, čo som o nej našla, uvádzam v knižke a vo svojich štúdiách. Myslím si však, že je lepšie, ak sa okolo nejakej osobnosti „usadí“ aura tajupnosti plynúca z toho, že nemáme dostatok prameňov od nej a o nej, čo je práve prípad Amálie Sirotkovej, ako keď sa obraz o tejto osobnosti vytvára silou-mocou na základe rôznych predpokladov a dojmov, a takýto vykonštruovaný obraz nezodpovedá skutočnosti.

Ked' sa na Amáliu Sirotkovú pozrieme z pohľadu regiónu, s ktorými miestami ju môžeme spájať? Kde žila, pohybovala sa, pôsobila či tvorila?

Amália Sirotková sa narodila 11. júna 1813 v Radvani v rodine evanjelického farára Daniela Schidlaja a jeho manželky Susany Holesch. Po

sobáš s Jánom Sirotkom, učiteľom, notárom a expeditom rakúsko-uhorskej pošty, v roku 1836 sa presťahovala do Hájnikov, kde prežila celý svoj dospelý život a pravdepodobne tam aj zomrela 11. októbra 1892, pochovaná je na miestnom cintoríne. Po druhý raz sa vydala dva roky po smrti prvého manžela za Adalberta Lišku, zamestnanca miestnej pošty. Bola bezdetná. Zo skromného torza rodinnej korešpondencie Schidlajovcov vieme, že s otcom zvykla cestovať napríklad do Banskej Bystrice (účely cesty nie sú konkretizované) a cestovala aj za rodinou svojho mladšieho brata Ľudovíta, inžiniera geodeta, keď býval v Turčianskom Sv. Martine. Ako pôsobila a tvorila, to môžeme vyvodiť výlučne na základe troch zošitov jej rozprávok, ktoré sa zachovali, lebo iný doklad o tom nemáme. Nevieme ani to, akým spôsobom sa jej zbierka dostala k Pavlovi Dobšinskému, kto všetko vedel o tom, že písala rozprávky, čo iné písala... Spomeniem ale detail: na obálke najstaršieho zošita s datovaním 1851 je pripísaná poznámka – „pre Janka Rimavského“. Táto je pre nás dôležitá, pretože dokumentuje zámer Sirotkovej podieľať sa prakticky na zbieraní rozprávok, teda tej činnosti, ktorej sa v polovici 19. storočia venovali na našom území muži-vzdelanci. Aby to bolo zrozumiteľnejšie: touto poznámkou naznačila, že rozprávky zapisuje pre muža, ktorého súčasníci do roku 1858, kedy Pavol Dobšinský s Augustom Horislavom Škultétym začali vydávať zbierku Slovenské povesti, považovali za autoritu v zbieraní a vydávaní rozprávok. Ján Francisci (literárnym pseudonymom Janko Rimavský) je totiž prvým Slovákom, ktorý zostavil a vydal prvú zbierku rozprávok v slovenčine, v roku 1845, a avizoval aj, že v tejto práci bude pokračovať. Kým sa „otcom“ slovenskej rozprávky nestal Dobšinský, vo veci zbierania a vydávania rozprávok sa aktívni jednotlivci obracali na Francisciho, ako svedčí aj Sirotkovej poznámka.

Inšpiroval sa Sirotkovou aj samotný Dobšinský?

Presnejšie by bolo hovoriť o tom, že zaevidoval niektoré látky rozprávok, ktoré Sirotková zapísala, a dve z nich aj odtlačil (v Prostonárodných slovenských povestiach sú to rozprávky Peterko a Najmladší z dvanás-

tich), nie však v ich autentickej podobe, teda ako ich Sirotková napísala, ale až po tom, čo ich dôkladnejšie prepracoval podľa vlastných predstáv o tom, akú podobu má mať rozprávka určená pre knižné vydanie (teda pre čitateľa). Takto to spravidla robil aj s rozprávkami od iných zberateľov. Pavol Dobšinský totiž svoje zbierky nezostavoval na základe vlastného zberu (triviálne povedané: nechodil po dedinách, nezapisoval rozprávky a tieto potom nevydával). Pripravoval ich na základe množstva rukopisov – jednak zbierok jednotlivcov (napríklad Codex diversorum aucotrum A Jána Francisciho z roku 1843), ako aj rukopisov, do ktorých rozprávky a iné žánre vpísali viacerí zapisovatelia (napríklad prostonárodné zábavníky). Ťažiskovo vychádzal zo zbierok, ktoré boli zapísané v štyridsiatych rokoch 19. storočia, kedy sám začal zapisovať rozprávky a kedy vznikli pramenne najdôležitejšie rukopisné zbierky slovenských rozprávok. Keď začal Dobšinský so Škultétym vydávať Slovenské povesti, na ich obálke vyzýval čitateľov, aby mu zaslali ďalšie rozprávky. Takto sa k nemu dostala napríklad zbierka Pavla Križku, Ondreja Cabana a – usudzujúc podľa datovania – aj Amálie Sirotkovej.

Kedže rozprávky majú vždy čo-to spoločné, nájdeme pri porovnaní rozprávok z pera Sirotkovej s inými podobnými určité spoločné črty?

„Klasické“ rozprávky majú vždy nejaké spoločné črty – jednak látkové (to, „o čom“ sa rozpráva), jednak rozprávačské, stylistické, jazykové (to, „ako“ sa to rozpráva), čo je dané do značnej miery úzom – zvykom, tradíciou. Pri rozprávkach Amálie Sirotkovej je zaujímavé pozorovať, čím a do akej miery sa odlišujú od rozprávok, ako ich poznáme od iných rozprávkárov alebo z iných knižných vydaní z tohto obdobia. Nemusím uvádzať príklady, uvidíte to aj sami: ak máte doma vydania Dobšinského rozprávok, prečítajte si napríklad rozprávku Drevená krava a potom Sirotkovej O čarovnom vozíku, Dobšinského Nebojsa (alebo prvú rozprávku z Rozprávok starých Slovákov Samuela Reussa) a Sirotkovej O chlapčekovi, čo sa ničoho nebál, Dobšinského Mŕtvy frajer a Sirotkovej O umrlčej hlave. Práve tieto odlišnosti sú tým, čo robí Sirotkovú unikátnou rozprávkarkou. Pre naše kultúrne dejiny a kultúrnu pamäť je

dôležitá tým, že je najstaršou známou slovenskou rozprávkarkou, ktorej zbierku poznáme – a zachovala sa, čo je veľmi dôležité. Ak som totiž vyššie uvádzala Jozefínu Szablakovú, treba v tejto súvislosti doplniť, že o tom, že písala rozprávky, vieme iba sprostredkované cez Němcovú, no rukopis jej rozprávok nepoznáme a nevieme ani to, či vôbec zapisovala rozprávky z vlastnej iniciatívy ako Amália Sirotková, alebo iba situačne vyhovelá prosbe Boženy Němcovej, ktorá ju v listoch prosila o zápisy slovenských rozprávok. Sirotková je však pre nás dôležitá aj iným spôsobom – a to v kontexte tradície, presnejšie odklonom od tradície, jej narúšaním. „Rozprávkovú“ tradíciu na Slovensku založil svojimi zbierkami Pavol Dobšinský, ktorý sa síce materiálovo oprel o početné staršie rukopisné zbierky, ale týmto rozprávkam – obrazne povedané – zásadne určil „dramaturgiu“. Rozprávky, ako ich poznáme z Dobšinského kníh, sa do takej miery stali v povedomí Slovákov tradičnými, že sa zamieňajú za ľudové rozprávky a vnímajú sa ako norma – takto to „má byť“. Pritom vo folklórnom prostredí žiadne „takto to má byť“ neplatí, v rozprávkach (pri rozprávaní rozprávok) „takto to má byť“ nefunguje. Je to čosi cudzorodé, direktívne. Sirotková písala svoje rozprávky bez ohľadu na inštrukcie a ideologické požiadavky, ktorým podliehali zberatelia v štyridsiatych rokoch, snažiaci sa písať rozprávky „správnym“ spôsobom. Písala ich – podobne ako Božena Němcová – skôr tak, ako ich cítila, azda tak, ako by si ich chcela sama vypočuť/prečítať. No možné je aj to, že sledovala zdroje, ktoré sa nám zatiaľ nepodarilo identifikovať.

Vy ste jej rozprávky z literárnych archívov starostlivo prepisovali a pripravovali na vydanie v knižnej podobe, spoznávali ste jej rukopis... Stala sa vám tak ešte bližšou?

Moja skúsenosť je, že žiadny spôsob čítania neumožňuje natoľko hlboké preniknutie do textu, akým je čítanie editora – teda to čítanie, ktoré robím, keď nejaký text pripravujem na vydanie. Prvý kontakt s textami Amálie Sirotkovej vo mne nezanechal výraznejší dojem, skôr som mala pocit, že to nie sú texty, ktoré majú potenciál a mohli by súčasného čitateľa osloviť. Vydanie Sirotkovej rozprávok som vnímala skôr ako istú formu kultúrnej misie, zaplnenie bieleho miesta – veď koľko slovenských spisovateliek z 19. storočia poznáme? Keď som však jej rozprávky začala spracovávať, text po texte sa mi odkrývali práve tie unikátne miesta, v ktorých je Sirotková ako rozprávačka originálna, pôvodná alebo jednoducho iba – iná, a zaujímavé na tom pre mňa bolo to, že v mnohých momentoch, ktoré by sa dali skryť

pod slovíčko „iná“, sa stretáva s rozprávkarkou Boženou Němcovou. Pritom som presvedčená o tom, že Sirotková Němcovú „nekopírovala“, nenechala sa ňou bezprostredne inšpirovať, možno jej rozprávky ani nepoznala, skôr sa javí pravdepodobné, že pozoruhodné zhody v spôsobe, akým obe ženy písali (napríklad koncept ženských postáv), môže súvisieť s tým, že boli ženami, s ich ženskou perspektívou, senzualitou.

Očakávate, že by v budúcnosti mohla podobne ako Reuss v Revúcej rezonovať aj Sirotková v svojom regióne?

To závisí predovšetkým od toho, ako sa Sirotková a jej rozprávky „usadia“ vo vedomí čitateľov, do akej miery sa stanú súčasťou kultúrnej pamäte regiónu. Sme milo prekvapení pozitívnym ohlasom, ktorý má vydanie Zabudnutých rozprávok, čo by snáď mohlo byť slubným začiatkom tohto procesu. ➤

Literárna historička a editorka Jana Piroščáková (Foto: Tomáš Hrivnák)

UHORSKO A BANSKOBYSTRICKÝ FUTBALOVÝ PRAVEK:

Čaro nepoznaného

Ján Beňuška, publicista

V strede Mg. Vojtech Daniel Fridrich Göllner (1869 - 1927) so spolujazdcami - žebry kolegami z BSC? (Zdroj: Archív Andreja Nitscha)

Aby sme sa vyhli nepopulárnemu kliše o tom, že podaktorí ľudia veľa hovoria, ale človek sa od nich nič nedozvie, hajde rovno k meritu veci. Teda k organizovanému futbalu v meste pod Urpínom. Či sa to niekomu pozdáva alebo nie, tento šport sa za 125 rokov stal významným socio-kultúrnym fenoménom. Mnohým obyvateľom mesta a blízkeho okolia umožnil identifikovať sa s ním a poskytol možnosti na sebarealizáciu nielen priamo na hracej ploche, ale aj mimo nej formou účasti na riadení toho-ktorého konkrétného spolku. Ako autor jedinej komplexnej knižnej monografie bansko-bystrického futbalu 1900 – 2023 viem, o čom hovorím. Jednoducho, Banská Bystrica po tom ako na prelome 19. a 20. storočia podľahla čaru nepoznaného, tomu večnému pokušeniu so železnou pravidelnosťou, striedajúcemu stav nirvány s hlbokým sklamaním, si tento stav, chvalabohu, uchovala do dnešných čias.

Čo predchádzalo vzniku aj futbalového klubu

Aj v prípade Banskej Bystrice determinovali vznik športového klubu so zameraním na futbal spoločenské reálie v Uhorsku a materiálne a finančné podmienky. Nie, futbal sem nepriniesli anglickí montéri, čo na prahu 20. storočia inštalovali strojové zariadenie v rybárpoľskej textilke a v čase obedňajšej prestávky využívali tamojšiu trávnatú plochu ako ihrisko. Pri zrode nemal ani svojho Gottpreisa, ktorého ako chýrne ľavé krídlo „zlanáril“ v roku 1904 SAC Banská Štiavnica z už osemročného PTE Bratislava a ťažil z jeho skúseností. Nemal ani svojho Adama Mészárosa, spoluzakladateľa filakovskej smaltovne, ktorého synovia priniesli do Filakova prvú koženú loptu značky Rambler v predajnej cene dve zlatky štyridsať. A len v rovine dohadov zostáva povedačka o kúpeľných hosťoch zo Sliača, ktorí tu vraj kopali do lopty. Favorizujeme verziu o tom, že v pionierskom veku sa pod Urpínom stali širiteľmi športovej novinky predovšetkým študenti, navštevujúci školy v Budapešti, vo Viedni či domáce renomované zariadenia v Kláštore pod Znievom a Banskej Štiavnici. Len čo sa tam s touto hrou zoznámili, stáby animátori či performerí ju predvádzali počas prázdnin v mieste bydliska. Niet pochyb, že do futbalovej lopty alebo toho čo ju pripomínalo, neorganizovane kopali už koncom 19. storočia. Podľa Pavla Hruža (Memoáre medeného mesta, 2006) o tom svedčí plagát z pozostalosti legendárneho bansko-bystric-

kého futbalistu a lyžiara Paľa Nováka (1908 - 1991), písaný v štátnom, teda maďarskom jazyku. Keďže usporiadateľ chcel prilákať do hľadiska čo najviac divákov, musel ich s očakávaným zápasom aj primerane zoznámiť. Na plagáte sa ocitli výňatky z pravidiel: „S výnimkou vartáša musia hráči strkať loptu len nohami. Dotyk lopty rukou sa tresce odňatím hry a trestným kopom proti mužstvu, ktoré sa previnilo. Na kratších stranách hriska sú dve drevené budy, do ktorých sa účastníci maču usilujú loptu dostať. Na kolbišti sa bojuje poldruha hodiny s jednou prestávkou.“

tické zvesti. Vo Viedni je vraj taký futbalista, ktorý keď kopne a brankár jeho strelu chytí, tak upadne do bezvedomia. A v Budapešti majú vraj takých strelcov, ktorým je jedno, či ľavou, či pravou, prekopnú loptu cez celé ihrisko. Študenti prinášali aj noviny, v ktorých stálo čoto o novodobých futbalových zázrakoch. Kto si prečítal, prejavil aj záujem. Mnohí boli zvedaví ako táto hra vyzerá a tak merali kratšiu či dlhšiu cestu na nábrežie Hrona, kde stálo prvé ihrisko. Pravda, priekopníci pri hre narazili na isté ťažkosti, ktoré predstavovali moralisti na čele s pánom farárom. V jednu nedeľu sa tak trochu

Futbalový tím Banskej Bystrice údajne z roku 1898. Horný rad: Érköwy, Styk, Kürthy. Stredný rad: Herritz, Mg. Göllner, Herczka. Dolný rad: Klein, Kartal, dr. Singer, dr. Keppich, Ing. Hochstein (Zdroj: Archív Andreja Nitscha)

Zásľuhou inkriminovaného kolbiska tu uzrelo svetlo sveta jedno z prvých futbalových ihrísk v širokom regióne ako jeden zo základných predpokladov pestovania futbalovej hry. Na Horných lúkach (dnes územie zhruba od budovy VÚB a bývalého domu kultúry smerom k sídlisku) sa zrodilo najprv klzisko, pri ktorom si miestny korčuliarsky spolok, fungujúci od roku 1874, postavil v roku 1891 pavilón so šatňami. A hneď vedľa klziska si vyššie kráľovské rímsko-katolícke gymnázium vybudovalo ihrisko. Miestni nadšenci splanírovali hraciu plochu, zasiali trávu a potom odušu trénovali.

Ako sa futbal v Bystrici udomáčňoval

Apropo, študenti, prichádzajúci domov na vakácie. Tí prinášali o novom športe fantas-

neuvážene rozhodli zohrať futbalový zápas práve v čase konania bohoslužieb. Mančafy sa na pažiti pekne-krásne zobliekli do spodkov a neúprosný boj sa začal. No beda, pohoršenie a pobúrenie z tohto činu malo odozvu v kostole, kde pán farár pri najbližšej kázni poriadne „zhodil“ z kancľa prvých futbalových hriešnikov: Göllnera, Klima, Styka, Deáka a Löwyho. Inak títo mládenci, aj keď chudobu netreli, nemali vydláždenú cestu. Problémom bolo vôbec zohnať loptu. Časom sa už zháňala len gumená duša, lebo loptu sa naučili šiť šikovní šustri. Mužstvá z mesta sa konfrontovali vzájomne medzi sebou a najlepším sa zdalo byť to, ktoré viedol jeden z priekopníkov Ödon Klein. Zápas sledovalo spravidla pomerne

BUFFET. Részletes műsor ára 20 fill. CZUKRAZ.

HELYÁRAK:

Paspartout-jegy [mind a három napra érvényes csakis június 13-ig váltható, legelőnyösebb ülőhelyek] 4 korona.

Foot-ball versenyre:

I. oszt. számozott tribün 2 korona, II. oszt. számozott tribün 1 korona 50 fillér, számozott ülőhely 1 korona, állóhely 60 fillér, katonák és deákok részére 40 fillér, (a kuglizó társulat tagjai belépő díj fizetésére nem kötelezhetők.)

Torna-ünnepélyre:

A football-versenynyel azonos árak.

Esti ünnepélyre 15-én:

Belépőjegy a Garam folyó jobb partjára [kuglizó kert] 1 korona, a Garam bal partjára 60 fillér, katonák és deákok részére 40 fillér, (a kuglizó társulat tagjai belépő díj fizetésére nem kötelezhetők.)

Lawn-tennis versenyre:

Belépő jegy 1 korona.

Jegyek előre válthatók

Göllner Béla ur

gyógyszertárában.

Jeden z najstarších artefaktov. Pozoruhodne koncipovaný plagát, avizujúci zväzové športové hry BSC aj s futbalovým turnajom na dni 13. - 15. 6. 1902 na ihrisku pri Hrone. Plagát bol vytlačený v miestnej Macholdovej tlačiarňi. Volný preklad: Bufet. Cukrová vata. Lístok platný na všetky tri dni je možné vymeniť len do 13. júna, najlacnejší za 4 koruny. Pre futbalovú súťaž: I. trieda očíslovaná tribúna 2 koruny. II. trieda očíslovaná tribúna 1 korona 50 fillérov, číslované sedadlo 1 korona, státie 60 fillérov, vojáci a detské lístky 40 fillérov. Na gymnastickú súťaž: Ceny identické s futbalovou súťažou. Na večerný ceremoniál 15. júna: vstupné na pravý breh Hrona (záhrada klziska) 1 korona, na ľavý breh Hrona 60 fillérov, pre vojakov 40 fillérov (členovia korčuľarskeho spolku majú voľný vstup). Tenisový turnaj: vstupné 1 korona. Vstupenky je možné zabezpečiť v predpredaji v lekární Bélu Göllnera (Zdroj: Maďarské olympijské a športové múzeum / Veľvyslanectvo Maďarska v Bratislave - Vicekonzulát Banská Bystrica)

veľa divákov, ktorí sa nadchýnali hlavne dlhými kopmi. Prekážalo im však, že každý hráč mal iný „dres“ bez rozlišovacích znakov, a takisto im chýbal regulárny „sudca“, lebo hráči sa prekríkávali, hádali, nadávali, čím znehodnocovali inak peknú hru.

Najstarší na strednom Slovensku

V prameňoch sa zachovala fotografia mužstva BSC Banská Bystrica údajne z roku 1898 s poznámkou, že s futbalom tam začali už vlni. Na fotografii je jedenástka v zložení Styk - Érköwy, Kürthy - Herritz, Göllner, Herczka - Klein, Kartal, Singer, Keppich, Hochstein. To je vôbec prvá známa zostava v histórii tunajšieho futbalu. Letopočet nevylučujeme, faktom však je, že úradne zaregistrovaný bol tento klub neskôršie. Za oficiálny dátum založenia treba považovať 15. 4. 1900, keď sa vo veľkej sále mestského úradu odohralo ustanovujúce valné

József Berán (Zdroj: tempofradi.hu)

predsedom klubu sa stal vplyvný Otto Pánczél, podpredsedom Edgar Puschmann, tajomníkom pri založení dr. Karol Dienes, vzápätí Ľudovít Klimó a pokladníkom Vojtech Göllner, inak lekárnik, ktorý sa stal akýmsi mecenášom klubu a dlho zohrával rozhodujúcu úlohu v miestnom futbalovom športe. Ide zrejme o najvýraznejšiu osobnosť banskobystrického futbalu v období Rakúsko-Uhorska. Ako hráč v tíme BSC obhospodaroval post tvorca hry, teda stredného záložníka. Od roku 1903 vykonával funkciu predsedu klubu a pôsobil tiež ako rozhodca.

Za klubové farby určili červenú a bielu, čo pre Banskobystričanov platí dodnes. Klubové sídlo bolo v hornej časti Arpádovho námestia v Dolných lúkach, čo je i dnes lokalita mestského parku. Dôležité bolo, že niektorí členovia mestskej rady prejavili ochotu pomáhať a nebránili sa ani rozhodujúcim funkciám v klube, čo len zvyšovalo ich spoločenskú prestíž a autoritu. Ten, kto chcel vstúpiť do klubu, mohol tak urobiť s vkladom 100 korún ako základný člen či s 12 korunami ročne (splatnými štvrťročne) ako radový člen a 5 korunami ako podporný člen s jednoročným záväzkom. Členský príspevok bolo potrebné uhradiť hospodá-

zhromaždenie, ktoré vdýchlo život tenisovému, vzpieračskému, gymnastickému, futbalovému a cyklistickému odboru. To je relevantné. Napokon, banskobystrický štátny archív (ŠABB) uchováva úradný výkaz miestneho policajného úradu zo 14. 11. 1900, keď už klub evidoval 134 členov, ktorý túto skutočnosť potvrdzuje. Do klubu sa prihlásili aj záujemcovia o iné loptové hry: šerm, plávanie či korčuľovanie. V každom prípade to Banskej Bystrici a jej BSC vystavuje placet najstaršieho futbalového klubu v stredoslovenskom regióne. Vlastne od tohto dátumu môžeme hovoriť o organizovanom futbale na strednom Slovensku. Je pochopiteľné, že študentskej iniciatíve musel podať pomocnú ruku niekto, kto vedel, kde je „sever“. To znamená osobnosti mesta. Prvým

rovi Göllnerovi. A už v tom roku vzniesol klub na mesto požiadavku na pridelenie pozemku pre tenisové ihrisko v parku.

Ešte pred ustanovujúcim valným zhromaždením priniesli Besztercebánya és vidéke (BéV) 8. 4. 1900 avízo v tomto znení (voľný preklad): „Športový klub v Banskej Bystrici. Nemožno poprieť, že prírodné danosti nášho mesta sú najpriaznivejšie pre obrovský faktor zdravia, chuti do života a flexibility športu. Je potrebné rozsiahlejšie spojenie. Na diskusiu o takomto zlúčení sa priatelia športu zídu budúcu nedeľu o 16. hod. vo veľkej sále mestského úradu, kam iniciátori pozývajú aj záujemcov. Vzniknuté združenie, do ktorého sa už mnohí prihlásili, bude pracovať v odboroch tenis, loptové hry, futbal, cyklistika, motorizmus, plávanie, korčuľovanie, atď. a rozhodne chce vzbudiť záujem o pestovanie športu.“ Tá „budúca nedeľa“ bola 15. apríla, čo potvrdzuje deň založenia BSC. Schválené siahodlhé stanovy BSC so 48 paragrafmi uverejnila lokálna tlač v šiestich

Hráči FTC Budapešť na ihrisku BSC na Horných lúkach 16. 6. 1902. Druhý zľava 17-ročný Schlosser, budúca hviezda prvej veľkosti. Autorom fotografie bol jeden z tímu Feketeházy (Zdroj: tempofradi.hu)

pokračovaniach. BéV priniesli 24. 6. 1900 aj dlhý článok pod veľavravným titulkom Football, v ktorom sa dočítame, ako táto hra vznikla i o jej prvých pravidlách.

Prvé zápasy futbalového klubu

A novozaložený spolok sa zhurta pustil do činnosti. Už 22. júla usporiadal BSC vydarené športové podujatie v spojení s cyklistikou, futbalom a atletickými súťažami. Netrvalo dlho a BSC sa predstavil vo svojom prvom oficiálnom zápase, takpovediac s rovesníkom. 26. 8. 1900 mu bol súperom budapeštiansky 33 FC, ktorý založili len v máji toho roku, no zaradil sa hneď medzi najlepšie mužstvá uhorskej metropoly. Hostia zvíťazili vysoko 10:1, keď čestný úspech domácich zaznamenal jeden z najlepších hráčov na ihrisku Krieser. Z domácich hráčov uspokoili ešte brankár Styk a obranca Érköwy. Dobré trénovaní hostia predviedli výborný futbal a domácim ušetrili učebnicovú lekcii. No len takto sa mohli hráči BSC mnohému priučiť. Nečakane prišlo málo divákov, azda ich odradilo vysoké vstupné, azda broje-

nie konzervatívneho farára proti futbalu. Hralo sa popoludní o 16. hodine na spomínanom riadnom ihrisku, hneď vedľa plochy na korčuľovanie na nábreží Hrona (teda pri pôvodnom koryte). A keďže išlo o významnú udalosť, predtým sa aktéri stretli na spoločnom obede s príhovormi pohlavárov. Všetko nasvedčuje tomu, že ide o vôbec prvý doložený zápas na území stredného Slovenska a vzhľadom na jeho podchytenie miestnymi novinami túto verziu favorizujeme. O rok neskôr takpovediac v odvete v Budapešti podľahli Banskobystričania tesne 1:2 a maďarskí hostitelia nešetrili slovami chvály. V auguste 1901 si BSC pozval futbalistov Balassagyarmatu, ktorých predchádzal veľmi dobrý chýr, keď často trénovali s budapeštianskymi mužstvami. Výsledok bol pre domácich lichotivý - 4:4. Odveta sa odohrala 1. septembra v Balassagyarmate, kde domáci tím triumfoval 3:2. Tlač vyzdvihla, že počas celého roka podávali stabilné výkony

Mitický, Göllner a Styk. Inak, bolo obvyklé, že sa zápas ukončil tak, že jeho arbiter hlasito vyhlásil víťaza a skóre zápasu. Po tomto akte bol výsledok právoplatný.

Slávny „Fradi“, hviezdny Schlosser a Horné lúky

V roku 1902 pokračoval BSC v čulej činnosti. Už vo februári vyzval dočasný kapitán Vojtech Göllner a šéf futbalu Koloman Érköwy priaznivcov k registrácii v Göllnerovej lekární, ktorá už slúžila takpovediac za administratívnu základňu klubu. Zároveň už využíval pavilón korčuliarskeho spolku ako svoju klubovňu, dnes by sme povedali sociálne priestory. V máji pod Urpín opätovne zavítalo mužstvo Balassagyarmatu a na zablatenom ihrisku posypanom pilinami zdolalo hostiteľov 3:2, keď BSC inkasoval dva góly po hrúbkach inak spoľahlivého gólmána Styka. BSC dvakrát skóroval

z „hencu“, čo znamenalo ruku a jedenástku. Z domáceho tímu sa predviedli dobrými výkonmi Klamárik, Herczka, Peterdy, Kartal, Göllner, Énekes a Kürthy, kým Tolnay „veľa a zbytočne behal, Klein bol samé blato a okolo Érköwyho všetci padali“. Takéto formulácie prinášala tlač. Športovú terminológiu si len osvojovala. No iné bolo dôležitejšie. Vôbec po prvý raz malo publikum počas zápasu k dispozícii občerstvenie z bufetu a po prvýkrát zaznela aj požiadavka na výstavbu tribúny. V júli Banskobystričania na svojom ihrisku po jednoduchej, ale účelnej hre porazili mužstvo Šalgótarjánú 5:0. Vzápätí si trúfli pozvať silný celok budapeštianskych „poštárov“, ktorí

sa práve v roku 1902 stali víťazmi II. ligy a postúpili do elitnej súťaže MLSz. Tých navyše posilnil pravý bek József Berán, kapitán slávneho Ferencvárosu TC (FTC, Fradi - prezývka klubu). Hostia viedli 3:0, potom im rozhodca neuznal gól, na čo odišli z ihriska a urazení neprijali ani pozvanie na pohostenie a zábavu, čo vtedy priam patrilo k bontónu. Štvornásobný maďarský reprezentant z rokov 1902 – 1904 a dvojnásobný šampión v drese Ferencvárosu (1903, 1905) Berán v lete 1902 trénoval Banskú Bystricu a hráči si ho platili sami, keďže v klubovej pokladnici na to prostriedky neboli. Ešte pred týmto angažovaním nastúpil za svoj materský klub na cene Motešu (MTESZ - Zväz maďarských štátnych telovýchovných spolkov) v rámci veľkých telocvičných slávností a športových súťaží pod Urpínom 14. 6. 1902 o. i. s futbalovými výsledkami: o 15. hod. BSC Banská Bystrica – KSE Košice 2:1 (0:1), o 17. hod. BTC Budapešť – FTC Budapešť 2:2 (2:2).

V prípade hostí z Budapešti, ktorí, div sa svete, prišli v najsilnejších zostavách – boli to dva najlepšie tímy maďarskej ligy - išlo vlastne o propagáciu futbalovej hry na vyššej úrovni, o čom napokon svedčí to, že neprejavili záujem stretnúť sa s domácim či košíckym mužstvom. Tlač doslova uvádza, že Berán, ktorý v tomto zápase nastúpil netradične v bránke, trénoval BSC počas dovolenky a dokonca banskobystričský klub reprezentoval ako atlét v behoch. Na druhý deň (celé podujatie trvalo od 13. do 15. júna), v nedeľu doobeda sa hrali ďalšie zápasy. BSC Banská Bystrica vyhral nad TE Óbuda 3:2, čo bolo prekvapením, najmä pre kondične lepšie pripravených hostí. Ďalšie výsledky: GAAC Magyaróvári – ETVE Prešov 6:1, BTC Budapešť- TVE Budapešť 4:1, GAAC Magyaróvári - BSC Banská Bystrica 7:0. Súťaže pokračovali hrou s ušiakovou loptou. Nasledoval slávnostný ceremoniál na hlavnom námestí Bela IV., kde sa prezentovalo 286 členov 16 zúčastnených klubov: BTC Budapešť, PT Budapešť, BSC Banská Bystrica (32 športovcov), BTE Budapešť, TE Óbuda, GAAC Magyaróvári,

ETVE Prešov, FTC Budapešť, MTK Budapešť, NTE Budapešť, ATE Arad, KSE Košice, TTE Šopron, TVE Budapešť, BEAC Budapešť a PTE Bratislava. Účastníci sa potom presunuli ulicou Lajosa Kossutha za sprievodu hasičskej kapely do športového areálu pri Hrone, kde ich pri pochode bežeckou dráhou vítal frenetický potlesk a mávanie šatkami tisícov divákov v hľadisku. Na príhovor primátora Gyulu Csesznáka reagoval Albert Berzeviczy v mene M. T. E. Sz. Po zvukoch hymny sa začali voľné cvičenia a ďalší popoludňajší program v atletike, gymnastike a finálový zápas v hre ušiakovou loptou. Grandiózne podujatie! ●

(Pokračovanie v budúcom čísle)

Vojtech Göllner (za volantom) vedľa neho sedí jeho známy, ďalej asi 3-ročný syn Bruno (v opatere slúžky), dve dcéry a manželka, rodená Strakonická, ktorej rodina vlastnila kúriu v Dúbravici. Göllnerovci boli majiteľmi vôbec prvého automobilu v Banskej Bystrici, išlo o francúzsku značku De Dion - Bouton. Fotografia pochádza z rokov 1901 – 1903. Ide o doteraz neuverejnené fotografie Göllnera, poskytnuté jeho právnikom Andrejom Nitschom z Banskej Bystrice. (Zdroj: Archív Andreja Nitscha)

Verejná knižnica Mikuláša Kováča

5 pobočiek, 1 knižnica

Miesto, kde nájdeš viac ako:

- 120 000 kníh
- 17 000 e-kníh
- 1 000 audiokníh

*S čitateľským preukazom
zadarmo*

Každý mesiac besedy, prednášky,
kultúrne podujatia a knižné novinky
pre deti aj dospelých.

bibliomat –
automat na online
požičiavanie
a vrátenie kníh

www.vkmk.sk

1 Pred sto rokmi vyšla u Jána Werthmüllera v Levoči anonymná knižka s nápisom „Kocourkovo, anebo: Jen abychom v hanbě nezůstali.“ Silne slovenčiacou češtinou napísaná veselohra vyvolala senzáciu a hodne pohýbala mysle. Čitateľa sa sháňali za knižkou, celý — ostatne nevelký — náklad bol čochvíľa rozobraný, obce sa škriepily medzi sebou, ktorá z nich je modelom Kocúrkova, jednotlivci — domnievajúci sa, že autor ich zobrazil — pokúšali sa vypátrať nemenovaného pôvodcu. Autor tejto a ešte iných veselohier, pravidelne bez mena vydávaných, sa až po rokoch stal známym. Bol ním Ján Chalupka. Tohto roku, keď svätíme sté výročie vyjdenia „Kocúrkova“, je príležitosť, oboznámiť sa s autorom a jeho tvorbou.

Chalupkovci pochádzajú z Nemeckej

Lupče a ich meno je známe od polovice šestnásteho storočia. Z rodiny téměř za tristo rokov vychádzali kňazi a učitelia, účinkovavší po celom Slovensku. Meno Chalupkovcov najväčšmi preslávili bratia Ján a Samo Chalupka. Ján ako satirik, ktorý stvoril celý repertoár veselohier, mladší z bratov, Samo, zasa ako znamenitý básnik. Nimi dvoma zanikla významná Chalupkovská rodina.

Ján Chalupka, autor „Kocúrkova“, narodil sa v Hornej Mičinej, pri Banskej Bystrici, dňa 28. októbra 1791. Jeho otec, evanjelický farár Adam Chalupka, bol tiež literátom, známy je ako cirkevno-historický spisovateľ. Ján Chalupka bol zprvu profesorom retoriky v Kežmarku, pozdejšie farárom v Brezne, kde účinkoval skoro pol storočia. Za absolutizmu, keď bola autonómia evanjelickej cirkvi

2 vyzdvihnutá, Chalupka spravoval najprv banskú, potom preddunajskú superintendenciu ako administrátor. Rok pred smrťou prepísal do slovenčiny staršie svoje hry. Novšie boli už v originále slovenské. Vyšli všetky v piatich sväzkoch, ako „Dramatické spisy Jána Chalupky“ (Turčiansky Sv. Martin, 1871—75). Chýrny, dlho neznámy satirik dožil sa vysokého veku, umrel ako osemdesiatročný starček, dňa 15. júla 1871, v Brezne.

Ján Chalupka bol učeným človekom, písal až v štyroch rečiach: slovensky, česky, nemecky a maďarsky. Jednu z veselohier¹ vydal pôvodne po maďarsky a získal ňou dramatickú cenu. I tento originál, i pozdejšie slovenské spracovanie² bolo u publika dlho obľúbené. Iná jeho kniha vyšla po nemecky, v Lipsku;³ podaná je v nej, v podarenej humoristickej forme, ostrá charakteristika odrodilého zemianstva. Podobne po nemecky (a tiež anonymne) vyšla brožúra,⁴ v ktorej Chalupka ostrou satirou a dobrými argumentami odrážal maďarizačné chůfky v evanjelickej cirkvi.

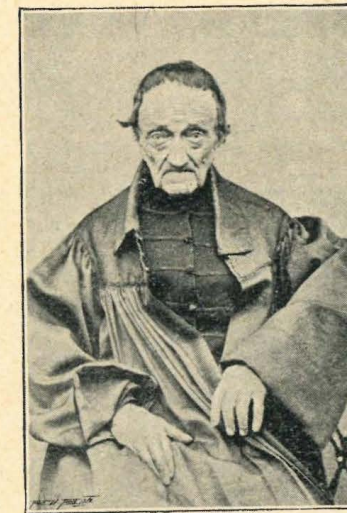
Okrem dramatického jesto i prozaické „Kocúrkovo“, ktoré vyšlo o šesť rokov neskoršie v Kuzmányho „Hronke“.⁵ Tentoraz sa autor podpísal celým menom. Prozaické spracovanie sa druží k veselohre, ktorej sa hodnotou nielen rovná, ale ju i prevyšuje. Rozdelené je na viacej kapitol, v ktorých sa opisuje autorov príchod do Kocúrkova, divadelné pred-

stavenie, voľba hlásnika — všetko udalosti pre malé mesto náramne významné. Autor, sám kňaz, veľmi vtipne opísal kocúrkovského pána farára a jeho kázne. Najlepšie však je opísané pevné, murované stavanie za mestom, — kocúrkovské šibenice, s nápsmi ešte vtipnejšími, ako ten udajný v Skalici „Pro nás a pro naše dítky“.

Chalupkove hry boli obľúbené a dlho sa hrávaly. Hneď prvá z nich, „Kocúrkovo“, priamo senzačne účinkovala a rozvířila hladinu verejného života. Kocúrkovo od tých čias stalo sa pojmom u nás. Označuje sa tým výrazom malé mesto, s jeho typickými figúrami, smiešnymi a prevrátenými stránkami života. Chalupkove kusy, s výnimkou asi dvoch, všetky patria do toho istého „kocúrkovského“ cyklu, opisuje sa v nich všade malomestský život. Pôvodca bol veľmi dobrým znalcom slovenského života, natoľko, že jeho hry sú nielen literárne zaujímavé, ale majú i kultúrno-historickú cenu. Zachytený je v nich verne život slovenských mestečiek v prostredí devätnásteho storočia.

„Kocúrkovo“ malo blízky vzťah k skutočnému životu, lebo typov, aké sú v ňom predstavené, bolo na Slovensku plno. Chalupka bol

rodeným humoristom, bystrým pozorovateľom, ktorý s neobyčajnou vernosťou opisoval svojich ľudí. Keďže pomery v slovenských mestečkách boli podobné, nie div, že mestá i jednotlivci sa škriepili, na koho z nich sa lepšie hodí autorov popis. Verné zobrazovanie života, vedľa autorových kvalít, hodne dopomohlo „Kocúrkovu“ k zaslúženej popularite. Chalupkove hry, hoci je v nich povedomých slovenských typov málo, vykonaly mnoho dobrého pre náš život tým, že karhaly a sossmiešňovali jeho temné stránky. V literatúre síce tiež nevystál účinok „Kocúrkova“ (vlastne oboch, dramatického i prozai-

JÁN CHALUPKA,
autor „Kocúrkova“.

NAPÍŠALI PRED 95 ROKMI

...v periodiku NAŠE DIVADLO. Ročník III. 26. máj 1930. Vydalo
Ústredie slovenských ochotníckych divadiel v Martine

3 (keého), ale hlbšie a v prajnom smere sa prejavil v živote. „Kocúrkovo“ má charakteristické znaky všetkých Chalupkových kusov. V opisovaní malomestského života je autor majstrom, znamenite charakterizuje, má zdravý, neraz až drsný humor. Reč jeho osôb je živá, hodne premiešaná cudzími slovami: latinskými, nemeckými a maďarskými. Zodpovedá to síce dobe, ale dielu je predsa na úkor, lebo autor nezachováva náležitú mieru. Umeleckej tvorbe kusu, ani javištnej technike nevenoval Chalupka mnoho pozornosti. (Prirodzene, za jeho čias tieto nedostatky nepadly tak na váhu, ako dnes.) Najdôležitejšie deje odohrávajú sa za kulisami, na javišti sa len hovorí o nich; divák nemá možnosti vidieť práve to, čo vlastne dejom hýbe. (Príklad: voľba rehtora v prvom dejstve „Kocúrkova“. Voľby samej na javišti nevidieť, o nej sa divák dozvedá iba z dialogov prítomných.)

Divadelné kusy Jána Chalupku staťtočne plnily svoju úlohu: dlho zabávaly slovenské obecenstvo, výchovne naň vli-
valy, boli obľúbenými repertoárnymi kusmi — a v tom je ich význam.

Dr. Ján V. Ormis.

¹) A vén szerelmes, vágy a torházi négy völegény. Pešť, 1835.

²) Staruš pliesnivec. Dramatických spisov J. Ch. sväzok V, 1875.

³) Bendegucz, Gyula Kolompos und Pista Kurtaforint, 1841.

⁴) Schreiben des Grafen Carl Zay an die Professoren zu Leutschau, Lipsko, 1841.

⁵) Kocourkovo. Hronka, 1836, sv. I.—III. Toto „Kocúrkovo“ bolo napísané tiež silne slovenčenou češtinou. Do spisov Chalupkových, keďže sú tam len dramatické práce, pojaté nebolo. Autor si ho ani neposlovenčil, ako niektoré dramatické kusy.

Jeden z najmocnejších európskych panovníkov svojej doby uhorský

a český kráľ, rakúsky vojvoda Matej Korvín zomrel 6. apríla 1490 (**535. výročie**) vo Viedni. Panovník niekoľkokrát navštívil Banskú Bystricu, podporoval ju a v rokoch 1462 a 1470 ju oslobodil od platenia daní a kontribúcií. Matej Korvín s manželkou Beatrix často navštevoval aj Zvolenský zámok. Práve Beatrix sa zaslúžila o financovanie jeho významných stavebných úprav, ktorého ho zmenili na komfortné sídlo.

1490

1750

Slovenský kartograf, inžinier-zememerač a polyhistor zemianskeho pôvodu **Samuel Mikovíni** zomrel 27. marca 1750 (**275. výročie**) neďaleko Trenčína. Narodil sa v Cinobani-Turíčkach. Strednú školu absolvoval v Banskej Bystrici. Medirytectvu sa priučil v Norimbergu, študoval tiež v Altdorfe a Jene. Bol jedným z hlavných spolupracovníkov očovského polyhistora Mateja Bela. Pre jeho rozsiahle vlastivedné dielo o uhorských stoliciach vyhotovil ich mapy. Jeho rozsiahla kartografická tvorba znamenala kvalitatívny skok v dejinách kartografie na Slovensku i v Uhorsku, najmä exaktnosťou meracích metód a spôsobom spracovania. Mikovíniho mapa Zvolenskej stolice sa stala súčasťou Belových Vedomostí Zvolenskej stolice, vydaných roku 1736.

Pôvodne poštový zamestnanec, neskôr spoluzakladateľ Stredoslovenského divadla (v súčasnosti Divadlo Jozefa Gregora Tajovského) vo Zvolene **Karol Badáni** sa narodil 29. marca 1910 (**115. výročie**) vo Zvolenskej Slatine. Od založenia divadla roku 1949 bol jeho riaditeľom štyri roky. V prvých rokoch pôsobenia v divadle sa tiež venoval režirovaníu a neskôr pôsobil ako herec. Zahral si v niekoľkých filmoch ako napr. Pole neorané (1953), drevená dedina (1955), Posledná bosorka (1957), Dvanásťa odbila (1964) a ďalších.

1910

Autorom prvého zvolenského sprievodcu z roku 1925 (**100. výročie**) je Josef Kubát, ktorý prišiel do Zvolena v roku 1923 spod Krkonôš a stal sa učiteľom na zvolenskej meštianke. Podľa zachytených spomienok Zvolenčanov to bol lyžiar, turista, jeden z priekopníkov - značkárov turistických trás a člen Klubu československých turistov. Jeho malý 70 stranový **Sprievodca po Zvolene, Sliači a okolí** vyšiel nákladom Odboru československých turistov vo Zvolene a vytlačila ho Slovenská kníhtlačiareň vo Zvolene. Obohatil ho niekoľkými fotografiami, firemnými reklamami a plánikom s ulicami mesta. Sprievodca je dodnes bohatým zdrojom informácií o podobe medzivojnového Zvolena. Informuje jazykom vtedajšej doby a ponúka nevšednú atmosféru z čias prvej republiky Československej.

1925

V Lučenci 6. apríla 1970 (**55. výročie**) zomrel zvolenský rodák, architekt **Oskar Winkler**. Od roku 1935 pôsobil ako samostatný architekt v Lučenci. V tom istom roku naprojektoval dom lekára Karola Wittmanna vo Zvolene. Svoju autorskú stopu nielen obytných domov zanechal najmä v Lučenci, ale aj v spomínanom Zvolene, Banskej Bystrici, Rimavskej Sobote, Šahách. Je považovaný za najvýraznejšieho reprezentanta racionálneho funkcionalizmu v Lučenci. Spolupracoval pri tvorbe kníh Klasicistická architektúra na Slovensku a Architektúra na Slovensku do polovice 19. storočia.

1970

(Zdroje obrázkov: Matej Korvín, litografia Josefa Kriehubera, 19. st., wikimedia.org.; Kláštor Premenenia Pána v Sampo-
re, benediktini.sk)

Prvý a jediný novodobý **benediktínsky kláštor** na Slovensku posvätil banskobystrický diecézny biskup Rudolf Baláž 4. mája 2010 (**15. výročie**) v Sampo- (súčasť Sliača). S výstavbou kláštorného komplexu sa začalo v roku 2006. Komplex zahŕňa konventnú budovu s hospodárskym zázemím, dom hostí a kostol zasvätený Premenu Pána.

2010

1525

Vyplácanie miezd v znehodnotených medených minciach a stúpajúce ceny na mestskom trhu s potravinami zapríčinili v Banskej Bystrici otvorenú vzburu banských robotníkov. V máji 1525 (**500. výročie**) baníci Thurzovsko-Fuggerovskej spoločnosti prestali pracovať a vstúpili do štrajku. Nepokoje sa rozšírili aj do ďalších banských miest. Banskobystrickí baníci uzavreli 16. mája s faktormi dohodu, podľa nej sa ťažiar zaviazali vyplácať banským robotníkom mzdu v hodnotných strieborných minciach. K naplneniu dohody však nedošlo, preto asi 500 ozbrojených baníkov vstúpilo za zvuku bubnov do mesta. Magistrát nemal silu vzburu potlačiť. Thurzovský faktor J. Ploss zhodnotil situáciu ako mimoriadne vážnu a mzdy baníkom napokon vyplatil v kvalitných minciach. **Povstanie baníkov** pre rovnaké príčiny pokračovalo aj roku 1526, bolo však násilne potlačené a vodcovia popravení. Povstanie, napriek jeho neúspechu, bolo zaradené medzi najväčšie sociálno-politické hnutie v období feudalizmu.

1840

Obec Zólyommiklós (Zvolenský Mikuláš), predtým Dettvahuta, Miklósfalu, Mikulášso-wá, Miklósfalva, Mikloschfalwa, Miklosfalva (Mikulášova dedina) bola roku 1920 (**105. výročie**) premenovaná na obec **Detviarska Huta**. Dedina patrila Víglašskému panstvu, ktoré v 18. storočí vlastnil gróf Mikuláš II. knieža Esterházy z Galanty. Práve po ňom bola pomenovaná obec, ktorej dejiny významne ovplyvnila tamojšia sklárska huta.

1920

Pedagóg, filológ, publicista **Emil Černý** sa narodil 21. marca 1840 (**185. výročie**) v Banskej Bystrici. Filozofiu vyštudoval vo Viedni. Pôsobil ako profesor na gymnáziu v Banskej Bystrici. Po silnejšej maďarizácii v roku 1868 odišiel do Ruska, kde pôsobil ako stredoškolský profesor klasických jazykov. Je autorom dvoch dielov učebnice Slovenská čítanka pre nižšie gymnáziá. Preložil Latinskú mluvnicu (1864) od F. Schultza a Cvičebnú knihu k Latinskej mluvnici (1865).

1945

Nemecko podpísalo bezpodmienečnú kapituláciu do rúk spojencov 8. mája 1945 (**80. výročie**). Predchádzali tomu ťažké **oslobodzovacie boje** Sovietskej a Rumunskej armády aj na území Zvolenskej kotliny. 14. marca oslobodili Zvolen, 18. marca Zolnú, 19. marca vyhnali okupantov zo Sliača a Sielnice, 21. marca sa slobodne nadýchli obyvatelia obcí Povrazník, Strelníky, Sebedín-Bečov, Hrochoť, Badín, Hronsek, Vikanová, Rakytovce, medzi oslobodené dediny sa 22. marca zaradila Dolná Mičiná, 23. marec bol víťazný pre Hornú Mičinú a Slovenskú Ľupču. Šalkovú zbavili nacistov 24. marca. Banská Bystrica si oslobodenie pripomína 25. marca. O deň neskôr, 26. marca, sa podarilo vyhnáť nemecké jednotky z niekdajších obcí Rudlová, Sásová, Podlavice a Skubín.

V polovici mája 1945 (**80. výročie**) bol rodák z Víglaša **Ján Košút** (1926 – 2013) sovietskymi odvečený do trestaneckých táborov GULAG. Začiatkom decembra 1944 totiž dostal povolávací rozkaz a, napriek počiatocnému váhaniu, nastúpil do povinnej vojenskej služby Slovenskej armády k posádke vo Zvolene, hlavne preto, aby ho nepovažovali za dezertéra. Po príchode z vojenskej služby sa Ján prihlásil na národnom výbore a niekoľko dní vykonával pomocné práce pre Červenú armádu. Po jedenástich dňoch strávených doma poňho prišlo nákladné auto s dvomi sovietskymi vojakmi. Sovietsky vojenský tribunál ho odsúdil za diverziu a pomoc cudzej mocnosti bez možnosti obhajoby a odvolania sa. V tábore v Kyjevskej oblasti, potom Jagrinlagu a nakoniec v Ozerlagu na Sibíri prežil v krutých podmienkach ako väzeň 9 rokov. Roku 1953 ho rehabilitovali a repatriovali do Československa. Napriek tomu ho komunistický režim v Československu naďalej považoval za zločínca.

dejínárium

marec – máj 2025

Národná kultúrna pamiatka

KALIŠTE

Vladimíra Luptáková, historička

V zbierke Stredoslovenského múzea

Mnoho miest na Slovensku má svojráznu a osobitnú históriu. No jednou z najznámejších, ale i najzaujímavejších je určite dnes už neexistujúca osada Kalište v blízkosti Banskej Bystrice. Svojím pohnutým osudom do dnešných dní vzbudzuje záujem širokej i odbornej verejnosti. V roku 2025 uplynie 80 rokov od tragického 18. marca 1945.

Interiér Pamätnej izby na Kališti so zachovaným pôvodným nábytkom. 1966 (Zdroj: Archív negatívov Stredoslovenského múzea)

Kaliský o Kališti

„Nikto mu neurobil reklamu. Kalište si nevydobylo slávu a vyznamenania. Jeho meno rozniesli po kraji vyčerpaní ľudia, keď sa vracali z boja. Jeho meno stokrát a tisíckrát vyslovili partizáni, keď rozprávali svojim matkám a ženám o ťažkých mesiacoch z konca roku tisícdeväťstoštyridsiateho štvrtého a začiatku štyridsiateho piateho. Jeho meno nezabudnú stovky a tisíce bojovníkov Povstania, pre ktorých na Kališti skončil beznádejný ústup dažďom a blatom a zo všetkého, čo bolo, zostali len dve možnosti: buď dažďom, blatom a hmlou vyššie do hôr, do nového boja, alebo za klamnou vidinou jedla, tepla a suchého oblečenia dole – a dole boli Nemci.“

Vziať do rúk útlu knihu Romana Kaliského Dlhá cesta, ktorá vyšla začiatkom roka 1962

je pri poznávaní osudov osady Kalište priam povinnosťou. Jeho reportážne rozprávanie o Kališti, ktoré knihu otvára, vtiahne čitateľa na cestu lesmi, na cestu do histórie a na pomedzie času vypálenej osady a jej konečného osudu ako národnej kultúrnej pamiatky.

Pramene o živote na Kališti

Názov osady Kalište je pravdepodobne odvodený od slova kal s významom kaluž, mokrina (ako toponymum – mokré miesto, kde sa chodili čistiť divé svine). Kalište vzniklo ako uhliarska osada, v okolí ktorej sa páliło drevné uhlie pre potreby okolitých taviacich hút. Tie najbližšie boli dve šmelcovacie huty v Balážoch.

Prvá doposiaľ známa písomná zmienka o osade Kalište ležiacej na území Ľupčianske-

ho panstva pochádza z roku 1699. Konkrétne je osada spomenutá názvom Carbonaria Kaliste v matrike Liber Baptisatorum 1674 – 1715 rímskokatolíckej cirkvi Španej Doliny. Nasledujúcou zmienkou je zápis osady v popise osád v obvode Banskobystrickej banskej komory v Banskej Bystrici vyhotovenom v roku 1710. Popis zachytil jedného uhliarskeho majstra Hannsa Lungauera. Ustupujúce uhliarske remeslo zachytáva aj celouhorské sčítanie z roku 1869. V osade vykonávali uhliarske remeslo už len Anton Komora z Jergál a Hanesz Isacus Flaj z osady Hanesy. Ostatní muži sa živili najmä ako „robotníci pri železostrojích“ v železiarňach v Podbrezovej a do práce odchádzali vždy na dlhší čas.

Ženy sa na Kališti museli veľmi obracať. „Na Kališti sa ani jedna krava nedochovala ľahko, dve sa odchováli ťažko a odchovať tri bolo takmer nemožné.“ Pre kravy bolo potrebné zaobstarať krmivo, do domu peniaz. Z vyzbieraných lesných plodov, čučoriedok, malín, či černíc a z paličkových čipiek dostávali zaplatené na najnutnejšie potreby.

Zaujímavosťou Kališta sú prímenia rodín, ktorým sa hovorilo práve podľa žien: od Anny, od Hanice, od Lety, od Kostúrky, od Bulovky, od Bančovky, od Ďurišky... Ďalšie prímenia vznikli podľa miesta, na ktorom stál dom: V doline, Zo šrotu, Na Zráze, Pod lipou... A podobne potom nazývali aj mužov: Fero od Ďurišky, Jano od Hanice...

V roku 1869 celouhorského sčítania žilo na

Kališti 125 obyvateľov a názov osady sa menil v čase len nepatrne: Kalista (1808), Kalistja (1863), Kalistya 1873-1882), Kallós (1888 – 1913), Kalištie (1920), Kalište (1927-1949). Sčítanie z roku 1910 uvádza počet 216 obyvateľov a sčítanie z roku 1930 zaznamenalo pokles na 188 obyvateľov. Toto klesajúce číslo poukazuje najmä na vysťahovalectvo z kraja krásneho, ale drsného na život.

Posledné dni Kališta

„Muži sa do Podbrezovej nevrátili, Pre Nemcov pracovať nešli. Chceli sa dať k partizánom, ale načo, keď partizáni prišli k nim a bolo ich niekoľko sto. Našli dobré ubytovanie po domoch a tí, ktorí sa nevošli, vykopali si okolo dediny zemľanky. Z lesa bolo k domom, čo by kameňom dohodil. V priestore Balážov, Starých Hôr, Kališta a Donovál sa rozložila veľká sila partizánov.“

Po potlačení Slovenského národného povstania a ústupe povstaleckých jednotiek do horských masívov na strednom Slovensku

Textové a fotografické panely zachytávajúce históriu a spôsob života na Kališti. 1966. (Zdroj: Archív negatívov Stredoslovenského múzea)

Donovaly, Kalište, Mistríky, Podkonice, Polianka, Staré Hory a Špania Dolina Partizánska republika. V osade Kalište mali svoje zázemie partizánske oddiely Vpred (plk. Michail Petrovič Morskoy-Osipov, v dome č. 36 u Imricha Tišliara), Stalin (mjr. Alexej Afanasievič Martynov, v dome č. 30 u Alexandra Palúcha) a skupina štábu 1. partizánskej brigády J. V. Stalina (kpt. Vasilij Dimitrovič Zajcev, v domoch č. 26 a 35). V zemľankách okolo osady boli ošetrovaní maďarskí vojaci, ktorí prešli na stranu partizánov. V provizórnych podmienkach poskytovali pomoc raneným a chorým lekári Ladislav a Ján Hilárovci s osemčlennou partizánskou čatou. V starostlivosti im pomáhalo 25 žien z Kališťa.

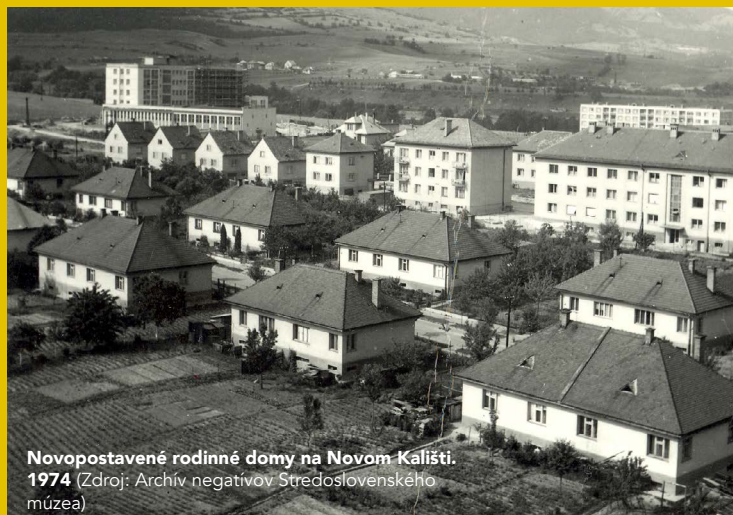
V dňoch 14. novembra 1944 a 11. decembra 1944 boli Kališťania vystavení pokusom nemeckých jednotiek obsadiť obec. V očakávaní spojenia s postupujúcou Červenou armádou sa v marci 1945 partizánske oddiely a brigáda z osady stiahli a ponechali v nej ranených a chorých, ktorí by presunúť ťažkým zasneženým terénom nevydržali. Obyvatelia Kališťa očakávali skoré oslobodenie, no naopak zažili ráno, ktoré osadu natrvalo poznačilo. V skorých ranných hodinách 18. marca 1945 nemecké jednotky obsadili Kalište. Vraždili, rabovali a pálili...

Pohľad na Kalište pred vypálením (Zdroj: Archív negatívov Stredoslovenského múzea)

Osada Kalište po 18. marci 1945

Po vypálení osady z počtu domov 42 zostalo stáť iba šesť. V nasledujúcom období, v čase plánovania a realizovania novej výstavby vojnou zničeného Československa vláda

Novopostavené rodinné domy na Novom Kališti. 1974 (Zdroj: Archív negatívov Stredoslovenského múzea)

riešila i plány umiestnenia, resp. presídlenia obyvateľov vypálených obcí. Niektorí Kališťania sa postupne sťahovali do najbližšieho okolia, do Moštenice, Slovenskej Ľupče, či aj do Skleného a Nitrianskeho (Nemeckého) Pravna. Ponúknuté možnosti však zďaleka mnohým nevyhovovali, niekoľko rodín ostalo bývať v zvyšných obývatelných piatich domoch ešte niekoľko rokov.

„Pred piatimi rokmi som našiel na Kališti tých šesť domkov, ktoré Nemci nechali stáť.“

Areál národnej kultúrnej pamiatky. 1976 (Zdroj: Archív negatívov Stredoslovenského múzea)

Bučkov murovaný hneď na kraji dediny a päť drevených. V tom murovanom bývala Gabriela od Anny so sestrou Pepkou. Žili v ňom stratené s kravičkou a sliepками, ako len dokážu žiť dve sestry, ktoré zostali na svete sami, keď ubehla mladosť.“

Kališťanom boli ponúknuté dve alternatívy. Prvou bolo vybudovanie osady na pôvodnom mieste, avšak táto bola zamietnutá pre nevhodujúce životné podmienky, nedostatok vody, neúrodnosť pôdy, vzdialenosť od priemyselných centier a v neposlednom rade pre nákladnosť výstavby. Zamietnutie tohto riešenia podporili aj výsledky Katastrálneho meračského úradu, ktorý urobil meranie katastra v roku 1946. Opätovná výstavba bola nevýhodná. Druhou alternatívou bola výstavba v blízkosti Banskej Bystrice, o ktorej sa definitívne rozhodlo v priebehu rokov 1946 – 1947. Mestský národný výbor v Banskej Bystrici vyčlenil na výstavbu 30 nových „dvojdomkov“ tzv. Heritzove pozemky, vyvlastnený majetok baróna Radvanského a novovystavaná ulica dostala názov Nové Kalište.

Vypálená osada Kalište bola Uznesením Predsedníctva Slovenskej národnej rady č. 24 dňa 27. februára 1961 vyhlásená za Národnú kultúrnu pamiatku. Stala sa jedinou takouto pamiatkou na území Slovenska s celonárodným významom a odkazom na obdobie Slovenského národného povstania.

Začiatky starostlivosti o pamätné miesto

V roku 1961 začali spoločným silami komplexný prieskum významných kultúrnych pamiatok na území Stredoslovenského kraja pracovníci Vlastivedného múzea v Banskej Bystrici a Múzea Slovenského národného povstania. Vybrané pamiatky vyhlásila Slovenská národná rada za Národné kultúrne pamiatky. Na Kališti od roku 1962 započali práce na úprave pamätného miesta. Na obnove pracovali okrem múzejníkov aj príslušníci Československej armády, zamestnanci Lesného závodu Slovenská Ľupča, Polesie Priechod, Pamiatkостavu Žilina a tiež brigádni z banskobystrických závodov a škôl, napríklad Strednej školy stavebnej z Banskej Bystrice. Vytýčili tu ochranné pásmo a intravilán bývalej osady vyčistili od rôznych porastov, pozostatkov rôzneho náradia, munície, zvyškov

vojenskej výzbroje. Zrekonštruovali zemľanky, vysekali prístupové cesty a zakonzervovali základy domov, najmä tých, v ktorých sídlili štáby partizánskych oddielov Stalin a Vpred. Upravili miestny cintorín a tiež miesto za opravenou kaplnkou, kde sú pochovaní partizáni padlí v bojoch pri Kališti z 11. decembra 1944. Obnovili dva zachované domy a zriadili v nich Pamätné izby s dokumentačným materiálom so zvláštnym zreteľom na obdobie rokov 1944 - 1945 a so zreteľom na inštaláciu tradičného ľudového interiéru. Ako memento na vypálenie osady ponechali v intraviláne kýpeť zhoreného stromu. Práce vykonali v dvoch etapách a ukončili ich k 20. výročiu Slovenského národného povstania.

Úloha Stredoslovenského múzea pri budovaní pamätných izieb

V súvislosti s oblasťou pôsobnosťou Vlastivedného múzea (dnes Stredoslovenské múzeum) a jeho zaradením do I. kategórie múzeí, bolo práve ono prvou inštitúciou v meste Banská Bystrica, na ktorú boli v 60. rokoch 20. storočia smerované požiadavky na budovanie pamätných izieb.

Dňa 8. októbra 1963 zaslal Okresný národný výbor Banská Bystrica – odbor školstva a kultúry Vlastivednému múzeu list označený ako Poverenie zberom dokumentačného materiálu pre pamätne izby na Kališti. V liste zároveň žiadal oznámiť, kto bude zberom materiálu poverený. Tento zber vykonávala Zita Janotková, vo Vlastivednom múzeu funkčne zaradená na Oddelení socialistickej výstavby. Je vhodné poznamenať, že hoci hlavnou náplňou jej pracovnej činnosti malo byť mapovanie povojnovej výstavby a priemyslu, z rozličnej korešpondencie riaditeľky múzea Ruženy Bohúňovej je zrejmé, že Zite Janotkovej bol na nevyhnutne potrebný čas umožnený komplexný terénny výskum, zber, katalogizovanie a inštalácia zbierok, dokumentov a fotografií pre Pamätne izby na Kališti.

Kľúčovým bodom v príprave inštalácie Pamätných izieb bol list adresovaný Vlastivednému múzeu pani Vilmou Sojákovou zo Slovenskej Ľupče zo dňa 1. augusta 1964. Práve vďaka zachovanému listu je možné konštatovať, že jedna z pamätných izieb na Kališti má do súčasnosti zachovaný a prezentovaný origi-

nálny nábytok. „Dolupodpísaná, V. Sojáková, rod. Kaliská, bytom v Slovenskej Ľupči som sa dozvedela, že pripravujete inštaláciu Pamätnej izby SNP v mojom rodnom dome v bývalej partizánskej obci Kalištie. Podľa informácií Vašej pracovníčky p. Zity Janotkovej v jednej z miestností bude vyinštalovaný interiér kuchyne a izby, ktorý má dokumentovať bytovú kultúru našej obci. Nakoľko pôvodný nábytok, ktorý sa nachádzal v tomto dome a bol vlastnoručne zhotovený mojím otcom L. Kaliským /bol lesným robotníkom/, sa ešte nachádza u mňa, ponúkam Vám tento nábytok na výmenu za nejaký iný starší, ale zachovalý nábytok. Ostávam s pozdravom: Spoločne za mier: V. Sojáková.“ V Pamätných izbách bolo inštalovaných 77 kusov zbierkových predmetov Vlastivedného múzea z fondu etnografie a histórie. Dva predmety boli vypožičané z Múzea SNP: automat – sov. samopal Špagin, inv. č. 71 a guľomet so zásobníkom č. 546. Sprievodné slovo inštaláciou dopĺňali texty pripravené Zitou Janotkovou a zozbierané fotografie dokumentujúce predvojnový spôsob života na Kališti a fašistické represálie.

„Horný dom“ s pamätnou izbou. 2024
(Archív Vladimíry Luptákovvej)

Záverom

Areál národnej kultúrnej pamiatky bol od počiatku v správe Slovenského ústavu pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody – strediska Banská Bystrica a Stredoslovenské múzeum sa o obe Pamätne izby staralo a poskytovalo služby súvisiace s prezentáciou histórie až do júla 1973, keď bolo dočasnou správou poverené Literárne a hudobné múzeum Banská Bystrica. V roku 1993 prešla správa NKP Kalište a Pamätných izieb na Múzeum SNP.

Za desať rokov svojej správy historička Zita Janotková, a riaditeľka Stredoslovenského múzea Ružena Bohúňová významnou mierou dopomohli k realizácii pamätneho miesta, ktoré ako jediné na Slovensku ostáva pamätníkom tragédií mnohých obcí, ktoré prešli nacistickými represáliami. Do súčasnosti môžu návštevníci v Pamätnej izbe „horného domčeka“ vidieť pôvodný nábytok patriaci do zbierok Stredoslovenského múzea.

Dnes je Stredoslovenské múzeum v zriaďovateľskej pôsobnosti BBSK. Článok je výstupom dlhodobej vedecko-výskumnej úlohy NKP Kalište v zbierkach múzeí a túto z verejných zdrojov podporil FPÚ. ●

V BANSKEJ BYSTRICI
NAVŠTÍVTE

THURZOV DOM
MATEJOV DOM
TIHÁNYIOVSKÝ KAŠTIEĽ

STREDOSLOVENSKÉ
MÚZEUM

WOODISIO

Produkty pre deti na podporu a rozvoj:

hrubej motoriky
koordinácie
rovnováhy
fyzickej sily
samostatnosti
sebavedomia

www.woodisio.sk

Výroba v SR

- ♥ Z dreva.
- ♥ Precízne.
- ♥ S láskou k prírode.

2000+ spokojných zákazníkov

